

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА

**Бесѣда, нареченная Двое:
о том, что Блаженным быть легко**

Текст взято з видання:

Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. – Харків–Едмонтон–Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. – 388 - 426 с.
ISBN 978-966-372-330-3

**БЕСЪДА,
нареченная
ДВОЕ:
о том, что
Блаженным быть легко**

Персоны:

Михаил. Данїил¹. Израїл. Э́арра². Наема́н³.

Э́АРРА. О Наема́н! Наема́н! Утѣшь мене, друг мой...

НАЕМА́Н. Кто тебе перепугал, брате Э́арра? Дерзай! Мир тебѣ! Не бойся⁴! Конечно, ты сидѣл в со́ньмищѣ оных:

“Гроб отверст, Гортань их...”⁵

Э́АРРА. Тѣ-то Сирёны⁶ наполнили мой слух и сердце жалостным и смущенным пѣніем.

МИХАИЛ. Дячего ж ты себѣ ушей не заку́порил воском так, как древній Улікс⁷?

Э́АРРА. Тайна сія мнѣ не извѣстна. А знаю, что они мнѣ напѣли много чудес, обезкура́живших сердце мое. Не чудо ли сіе? Есть, де, во Европѣ нѣкій Пророк, святой Іеремій. Он нашел от трав сок, обновляющій ему и Друзьям его Младость, яко О́рлюю Юность⁸.

Выслушайте второе Чудо. Нѣкій Дóктор меды́цины питался хлѣбом то́чию и водою и жил без всяких болѣзней лѣт 300.

На вот и третее! Нѣкій Калмык имѣет столь быстрыя Очи, что яснѣе и далѣе видит, нежели кая-либо зрительна Трубка. Вот чем мене плѣнили сладкогласны Сірины! А мои очи день от дня слабѣют. Не чаю прожить ни 20 лѣт. Кто же мнѣ и кая страна обновит Юность? Вѣк мой скончается...

МИХАИЛ. О Э́арра! не тужи, друг мой. Мы зама́жем уши твои воском, медом и сотом: вѣчно́стью. “С нами Бог, разумѣйте, о невѣжи”⁹. И совѣт ваш и слово разорится, яко с нами БОГ¹⁰.

Услышите! Господа сил, ТОГО освятите¹¹.

“Той будет тебѣ во ОСВЯЩЕНІЕ, аще будеши уповая на НЕГО”¹². А иначе вся ваша крѣпость, о языцы осязающіе, языцы невѣрующіе! будет вам камень претыканія, и камень паденія¹³, и падеж сокрушенія. “И сокрушатся, и приблизатся, и яты будут челоуѣцы, в твердынѣ своей суще”¹⁴. О Друг мой, Израилю! Блаженны есмы, яко Богу угодная нам разумна суть¹⁵.

ИЗРАИЛЬ. Взглянь на мене, Э́арра. Почто ты плѣнился Лестным твоих Сіринов пѣніем? Вот влекут тебе на Камень претыканія и паденія¹⁶. Почто, забыв Господа, святиш тое, что нѣсть святое?

“Той будет тебѣ во освященіе, аще будеши уповая на НЕГО”¹⁷.

Друзья Ёреміины состарѣют паки, безболѣзніе Дóкторово прервется, а Очи Калмыковы потемнѣют. “Терпящїи же Господа обновлят крѣпость, окрылатѣют, аки Орлы, потекут и не утрудятся, пойдут и не взалчут”¹⁸.

ДАНИИЛ. Слушай, Ѳарра! Разумѣеш ли, что значит ОСВЯТИТЬ?

ѲАРРА. Ей! ей не разумѣю¹⁹! Научи мене²⁰.

ДАНИИЛ. ОСВЯТИТЬ значит ОСНОВАТЬ и УТВЕРДИТЬ. СВЯТОЕ же значит незыблемое, неподвижное... Когда Исаїа вопїет:

“ГОСПОДА СИЛ, ТОГО ОСВЯТИТЕ”²¹, тогда значит, что Он Един есть СВЯТ, сирѣчь Камень тверд, чтоб безопасно основать нам нашего Щастїя Храмину, а не дерзали бы мы святить ни одной Твари, яко клятву и пѣсок.

“Всяка плоть сѣно”²². Глагол же Божїй, сирѣчь Основанїе, СИЛА и ДУХ, пребывает во вѣки²³.

Адамант сам собою тверд есть, а мы, только почитая его таковым, дѣлаем твердым. И сїе-то есть: “Будет тебѣ во ОСВЯЩЕНІЕ, аще будещи уповая на НЕГО”²⁴. Сирѣчь: Освятит тебе и утвердїт щастїя твой Домик вѣчно и неподвижно, Если, минув дрянь, весь пѣсок и сѣно, почтеш Единого ЕГО СВЯТЫМ и твердым.

ѲАРРА. Ай, друг мой Даниил! не худо ты судил.

ДАНИИЛ. Плюнь же, Голубчик мой, на Веремѣву юность, на Дóкторово Тристалѣтїе и на Калмыцкїя Глаза. Истинная дружба, правдївое Щастье и прямая ЮНОСТЬ никогда не обветшает.

Ах! все то не наше, что нас оставляет.

Пускай бѣдет при нас, поколь оставит нас.

Но да знаѣм, что все сїе не-вѣрный нам Друг. Один умирает в 30, а другой в 300 лѣт. Если умирать есть нещастье, так оба бѣдны. Не велика в том отрада Тюрѣмнику, что инѣх в три часа, а его в 30[-й] день вытащат на Ешафот. Кое же то мнѣ и здравїе, коему Концѣм слабость? Кая то мнѣ Младость, раждающая мнѣ Старость? Ах! не называй Сладостью, если раждает Горесть. Не дѣлай Долготюю ничего, что прекращается. Не именуй Щастїем ничегò, Что опровергается. От Плодов и от Конца его суди всякое дѣло²⁵. Не люблю жїзни, печатлѣмыя смертью, и сама она есть смерть. Конѣц дѣлам, будь Судїя!

Не то Орел, что лѣтает,

Но то, что легко сѣдает²⁶.

Не то Око, что яснѣет,

Но то, что не отемнѣет.

Вот тебѣ прямое ОКО! как написано о Другѣ Божїем:

“Не отемнѣстѣ Очи Его,

Ни ислѣста Устнѣ Его”²⁷.

ѲАРРА. О Наеман! Наеман! утѣшь мене, Друг мой.

НАЕМАН. О любезная душа! Околдунил тебе Глас сладкїй, Сирѣнскїй, Глас, влекущїй Лотку твою на Камни. Ей! о сих-то камнях Глас сей Исаїи:

“Приближаются, и сокрушатся, и падут”²⁸.

“Наполнятся до́мове шу́ма, и почи́ют ту Си́рины”²⁹.

Но не бойся! Господь изба́вит тебе³⁰. Поло́жит тебѣ во Основаніе Камень многоцѣнен, краеуголен³¹.

“Тогда спасёшися и уразумѣши, гдѣ еси был”³².

ѲА́РРА. Не дивись сему, что я околдунен, а скажи мнѣ, гдѣ не слышится Глас пустынных сих Птиц?

Си́рен лёстный Окіана!
Гла́сом его обаянна,
Бѣдная душа на пути
Всегда желает уснути,
Не доплывши брега³³.

Се исполнилось на мнѣ, что я мальчиком пѣвал.

НАЕМА́Н. А я тебѣ взаимно от той же пѣсни воспою:

Распространи Бодр вѣтрила,
И Ума твоего кры́ла,
Пловуши на бурном морѣ,
Возведи Очеса́ горѣ,
Да потече́ш путь прав³⁴.

ѲА́РРА. Протолкуй мнѣ, Наема́н, что значит Си́рин? Я слышал, что Си́рен значит пустынную птицу³⁵.

НАЕМА́Н. Когда не разумѣш, что есть Си́рин? ниже уразумѣш, что ли есть пустынная птица? Иное разумѣть ИМЯ, а иное дѣло разумѣть то, что именем означа́ется. Разумѣш Имя сіе, или скажѹ, Звон сей: Христос, но дай Бог, чтоб ты знал! что сіе ИМЯ значит?

ѲА́РРА. Так протолкуй же мнѣ не имя, но дѣло.

НАЕМА́Н. Си́рин есть сладкорѣчивый Дура́к, влекущій тебе к тому, чтоб ты основал Щастіе твое на Ка́мни том, который не утверждает, но разбива́ет.

ѲА́РРА. Ражжуй как можно простѣе и вкуснѣе...

НАЕМ[АН]. Сколько у вас славных и почтенных Любомудрцев? Всѣ сии суть Си́рины. Они-то соблазняют в жизни сей пловущих, Стариков и Молодцов. Взглянь сердечным Оком на житейское Море. Взглянь на претыканіе и паденіе пловущих и на вопль их. Один вознѣздиться хотѣл на Капита́ль, как Но́ева Голубица на ХОЛМѢ, и под Старость сокрушился. Другой на Плотоуго́дїи думал создать дом свой и в Кончи́ну лѣт постыдился. Иной основался на Ка́мнѣ Милости Исполі́нскія³⁶ и был ему претыканіем. Ты думаешь, но и ревнуешь състь на Камень плотскія Юности, плотскаго безболѣзнія и плотских Очей твоих, и се ожидает тебе претыканіе, паденіе и сокрушеніе³⁷!

ΘΑΡΡΑ. Брось людскія Бъшенства, а скажи только, Что значит пребываніе Сіринов на морѣ? Зачем на водѣ?..

НАЕМ[АН]. Затѣм, что в Суетѣ. Не хотят они в Гавань и в Лѳно Авраамле³⁸, на Матерую и твердую Землю со Израилем, но с Фараоном³⁹.

Вот вам благолѣпная Фигура и преподобный Образ НАДЕЖДЫ и обманчивости! Гаванью или ЛѳНОМ образуется УПОВАНІЕ, а морем и водою – лживость всякія плоти. Во Евангеліи Камень и пѣсок есть то же. На оном Мудрый, а на сем домик себѣ строит муж Безпутный⁴⁰.

Ковчег и потоп – не то же ли⁴¹? Вода и Елиссѣйское Желѣзо⁴² – не то же ли? Сороколѣтная пустыня и ОБЪТОВАННАЯ ЗЕМЛЯ – не то же ли? Что только преходит Израиль, все то Море, вода, зыбкость, основаніе и упованіе юродивых мужей, как написано:

“Рѣка текущая основаніе их”⁴³. “Почіют ту Сірины”⁴⁴.

“Возволнуются и почити не возмогут”⁴⁵.

“Нѣсть радоватися нечестивым”⁴⁶.

ΘΑΡΡΑ. Ты уже и много насаказал, и завел в любопытность. Так скажи же мнѣ: длячего иные толкуют, что Исѳины Сірины суть то пустынные птицы, а вознѣздываются в пустом Вавилонѣ градѣ⁴⁷.

НАЕМ[АН]. О младенец с бѣбійми твоими Баснями⁴⁸! Ражжуй только Зубом мужеским сей час по Сампсѳнову, найдеш в жестком нѣжное, а в пустом пищу⁴⁹.

Пустынные Птицы, развѣ то не лже-Пророки, пустое поющіе? Пустый Вавилон, развѣ то не Сирѣнскій Камень? Не все ли пустое, что суета? и не все ли то вода, что не твердое? Послушай, вот Птица!

“Ефрѣм, яко Голуб безумный, не имый сѣрдца”⁵⁰.

Учеников сих Птиц называет Михѣа дщерьми Сирінскими, и точно о Самаріи, кая таких птиц довольно у себе имѣла, вопіет: “Сотворит плач, аки Зміев, и рыданіе, аки дщерей Сирінских”⁵¹.

К сим-то безумным птицам слѣдующій Божій отзыв:

“Приступите ко мнѣ⁵², послушайте мене, погублшіи сердце, суціи далече от правды”⁵³.

О сих же птицах нечистых Осіа поет вот что!

“Якоже Птицы небесныя, свѣргу я...

Горе им, яко отскочиша от мене”⁵⁴.

Учеников же их называет чадами вод:

“Яко Лев, возревет Господь, и ужаснутся чада вод”⁵⁵.

Чада вод и дщери Сирінскія есть то же, у Исѳии называются отъятыми парящих птиц птенцами⁵⁶.

Сии ж Сирѣны называются Зміями и Гѳдами.

“Сотворит плач, аки Зміев...”⁵⁷

“Полижут персть, аки Зміеве...”⁵⁸

“Послю, аки Гѳды на Землю”⁵⁹.

Зачем туда? Затѣм, чтоб вся дни живота своего кушали Грязь⁶⁰.

Сии-то суть Ангелы лютые⁶¹, псы, злые дѣлатели⁶², облаки бездождные⁶³,

водные, земные, духа не имущие...⁶⁴

ΘΑΡΡΑ. Полно! полно! Поговори еще мнѣ о добрых Птицах. Я уже и разумѣю, что, конечно, не худо поет оная Птица:

“Глас Горлицы слышан в Землѣ нашей”⁶⁵.

НАЕМ[АН]. Нѣсколько тебѣ благовѣствующих Птиц выпущу из Ковчега. Взглянь! “Кѣи суть, иже, яко Облацы, летят?

И, яко Голубы со Птенцы, ко мнѣ?”⁶⁶

Как темна и тонка вода во Облацѣхъ воздушных⁶⁷, так вода Глубока – Совѣт в сердцѣ Мужей сих⁶⁸ и их Птенцов. И как Голубины Очи вышше волнованія Сирѣнских вод, так Сердце их вышше всея тлѣни подъялось. Взглянь еще на Горній Хор Птиц прозорливых!

“Подъях вас, яко на Крилѣх Орлих, и приведох вас к себѣ”⁶⁹.

“Идѣже труп, тамо соберутся Орлы”⁷⁰.

Не Орел ли то: “Ангел Господень восхити Филиппа”⁷¹?

Не Орел ли то: “Не обрѣтете Енох в живых”⁷²?

Не Орел ли то: “Взят бысть Иліа вихром”⁷³?

Вот Орел парит! “Вѣм Человѣка⁷⁴, прошедшаго небеса”⁷⁵.

Вот Орел! “Ят Аввакума Ангел Господень за верх Его”⁷⁶.

Вот Орел! “Вознесу тя, Господи, яко подъял мя еси”⁷⁷.

Взглянь же на сего любезнаго Орла! “Видѣхом СЛАВУ ЕГО...”⁷⁸ Куда-то они летят? Ах, превзойшли Они Труп и тлѣнь. Устремили взор на ТОГО: “Вземлется от Земли Живот Его”⁷⁹. “Взятся великолѣпіе Его превыше небес”⁸⁰.

Ах! взглянь сюда!.. Не се ли оная Благовѣстница с масличною вѣтвюю из НО́ЕВА КОВЧЕГА, Мир нам приносящая, летит? и, летя, вот что, кажется, поет: Дерзайте⁸¹! Да не смущается сердце ваше⁸² потопом вод Сирѣнских! Я вижу ХОЛМ незыблемый, верхй Гор, из-под потопных волн выникающих, провижу весьма издалеча Землю и Гавань⁸³: вѣруйте в Бога⁸⁴, там почіем.

“Кто даст мнѣ крилѣ...”⁸⁵

“Очи ваши узрят ЗЕМЛЮ издалеча”⁸⁶.

А мнѣ любезна и Горлица сія. Летит выспр поющи:

“Воспою нынѣ Возлюбленному пѣснь”⁸⁷.

О Θάρра! Θάρра! чувствуешь ли вкус во Пророчіих Мúзах? А иначе – бѣжи и приложися к Гáлатам.

ΘΑΡΡΑ. Вѣриш ли, что для мене пріятнѣе пѣніе Сирѣнское.

НАЕМ[АН]. Ей, друже, вѣрю, что больше Елѣя имѣет во умашеніи своем Лстец, нежели в Наказаніи своем Отец, и что ложная позолотка есть блистательнѣе паче самага Злáта, и что Иродова Плясáвица⁸⁸ гаразда красивѣе, нежели Захаріина Елисавет⁸⁹. Но помни Притчу:

“Не славна избá углами, славна пирогами”⁹⁰.

“Не красна Челобйтна слогом, но Законом”⁹¹.

В самом сладчайшем ядѣ внутренній вред уничтожает сладость. Предревняя есть притча сія:

“Ἀπλὸς ὁ μῦθος τῆς ἀληθείας”⁹².

“У Истины простая рѣчь”.

Инако поют в Костѣль, а инако на Маскарáдѣ⁹³.

Смѣшóн, кто ищет красных слов в том, кого спрашивает о дорогѣ, и кто Лакирует чистое Золото. На что Прорóчїим Пѣсням Блядословіе? Пусть покрывается им Сирѣнская лжа! А то, что они поют во Фигурах, фигуры суть мѣшѣчки на Золото и шелуха для Зернà Божїя. Сїе-то есть иносказаніе и истинная Оная Ποίησις, сирѣчь твореніе⁹⁴: положить в плотскую пустош Злато Божїе и здѣлать Духом из плоти, авось-либо кто догадлив найдет в коробочкѣ прекрасное Отроча Еврейское, взятаго вышше вод Сирѣнских Человѣка⁹⁵.

“Творяй Ангелы своя духи (духами)”⁹⁶.

Вот истинные Пїиты, сирѣчь Творцы и Пророки, и сих-то Писанїя любил читать возлюбленный Давид:

“В творенїих рукú твоею поучахся”⁹⁷.

ӨАРРА. Однак мнѣ прїятны и Ковчѣговы Птички. Мудренько поют. Выпусти еще хоть одну.

МИХАИЛ. Я тебѣ выпущу, обратись сюда, Өáрра! возведи Очеса⁹⁸.

“Яко Ластовица, тако возопїю,

и яко Голуб, тако поучуся”⁹⁹.

ӨÁРРА. Кой вздор? Громкїя ластовицы в коих странах родятся? А у нас они то же, что свершкїи. Голуб глупяе Курицы, как может любомудрствовать?

Видиш ли? коль стропотныя Музы Пророческїя? Вот каких птиц насобрал в свой Ковчег Ной! А мои Сирѣны нѣжно, сладко, ясно, громко и самыми преславными мóдными слóвушками востѣвают. Самыя морскїя волны, кажется, что от их пѣнїя поднимаются и пляшут, будто от Орфѣевои Псалтыри¹⁰⁰, и нѣт толь глупаго скота и звѣря, даже и самаго нечувственнаго пня и холма, чтоб их не разумѣл, чтоб не скакал и с воскликновенїем не всплескал в длáни, и не дивно, что вселенную влекут за собою.

МИХАИЛ. Не бойся, Өáрра. Израиль видит ДВОЕ. А сїе-то есть Жезл, и власть Ему здѣлать из яда ядь, из смерти жизнь, из обуялости вкус, а из стропотнаго гладкое, и ничесоже Его вредит. Он ссет Камень¹⁰¹, преходит Море, возьмет Змїя¹⁰² и пьет Мѣрру в сладость. Его желудок все варит в пользу, а зубы все стирают и вся поспѣшествуют во Благое. Слушай, Израиль! Раскуси ему Езекиїну Мысль. Испїи стропотну сїю рѣчь так, как написано о Тебѣ:

“От потока на пути пїет...”¹⁰³

О Израилю! Преходь поток, исходь на ВТОРОЕ, сїе есть твое.

ИЗРАИЛЬ. “Господь даде мнѣ Язык...”¹⁰⁴ Ластовица и Голуб значит Израиля. Взглянь, Өáрра, на стѣну и скажи, что ли видиш? Взглянь сюда.

ӨÁРРА. Вижу Картинку, гдѣ написана птичка, поднявшаясь из морскаго Брѣга и летящая на другой невидный Брег.

ИЗРАИЛЬ. Сїя есть Израилская Картина, нареченна СїМВОЛ¹⁰⁵. Ластовица, убѣгая зимы, летит чрез море, от сѣвернаго Брѣга на Южный и, летя, вопїет:

“Нѣсть мнѣ мира здѣ”¹⁰⁶.

В сей-то Символ ударяет Езекиина Сѣрдца Луч сей:

“Яко Ластовица, тако возопію”¹⁰⁷.

Израиль вездѣ видит ДВОЕ. Ластовицу осязает, а чрез нея, будто чрез примѣту, ведущую к мѣти, провидит Духом чистое, свѣтлое и Божественное Сѣрдце, возлѣгающее вышше непостоянных вод к Матерой и тѣплой Твѣрди. Сіе-то есть стоять на Стражѣ со Аввакумом, возводитъ Очи¹⁰⁸ и быть Обсерватором на Сіонѣ¹⁰⁹. Необрѣзанный же сѣрдцем видит одни Примѣты без мѣты. Взглянь, Ѳарра, и на сей Символ. Видиши окрылатѣвшую Дѣву, простѣршую рѣки и Крыла и хотящую летѣть чрез пучину морскую, к выникающим издалѣча Холмам. А любѣзный Ея над Холмами из Облака взаимно к ней летит уже, простирая к объятію рѣки своя. Здѣсь видиши и плавающій КОВЧЕГ¹¹⁰. Сія есть чистая Жена, о коей написано:

“Даны быша Женѣ два Крыла Орла великаго”¹¹¹.

Блаженныя сея Жены потопом Блевѣтин своих не мог потопить Змій седмглавный¹¹². Она-то вопіет: “Кто даст мнѣ криль...”¹¹³ Вот тебѣ Ластовица! “Яко Ластовица, тако возопію...”¹¹⁴ “Не в силѣ велицѣй, ни в крѣпости Глас Ея, но в Дусѣ моем’, – глаголет Господь Вседержитель”¹¹⁵.

“Радуйся зѣло, дщи Сіоня, проповѣдуй, Дщи Іерусалимля”¹¹⁶.

Не Ластовица ли Павел, проповѣдующій не в мудрости слѣва и мѣрскаго витѣйства, и Сирѣнскаго Блядословія, но в наученіи и Силѣ Духа святаго¹¹⁷?

А когда Ластовица кричит, что для нея Сѣверный Брег опасен и что узнала Она надежный Южный Брег, так не ДВОЕ ли Она видит? и не то же ли нам благовѣстит: “Вѣм ЧЕЛОВѢКА, о сем похваляюся”¹¹⁸?

Не то же ли, что Давид: “И полещу, и почію”¹¹⁹?

Не то же ли, что Ангел: “Се благовѣствую вам радость велію”¹²⁰?.. “Нѣсть здѣ”¹²¹. “Тамо Его узрите”¹²².

“Нѣсть мнѣ Мира здѣ”¹²³.

Сам Езекиа, сказав: “Яко Ластовица”¹²⁴ и протчая, всплош придает сіе: “Ищезостѣ бо Очи мои”¹²⁵. Сирѣчь престал я то видѣть, что прежде видѣл. Я видѣл одну воду, одну плоть и кровь, и одну пустош и суету, и сіе есть ОДНО, и есть ничтоже, посему я и слѣп был, видѣвшій то, что ничтоже и Одна точію тѣнь есть. Нынѣ же глупое Око мое ищезло и преобразилося во ОКО ВѢРЫ, видящія в тѣлишкѣ моем обон-пол непостоянныя Плоти и Крови Твѣрдѣ и высоту Господа моего, Духа Божія, содержащаго своею Горстію прах мой, и сіе есть второе и надежное, вторый ЧЕЛОВѢК – Господь мой¹²⁶.

“Иже избави мя и отъяз Болѣзнь Души моя”¹²⁷.

Отселѣ всѣ воскресшіи возблагословят тя¹²⁸, и я, ожившій,

“Яко Ластовица, тако возопію”¹²⁹.

И яко Павел, тако поучуся¹³⁰.

“От днесь бо дѣти сотворю, яже возвѣстят Правду твою...”¹³¹

“От нынѣ ни единого вѣмы по Плоти. Аще же и разумѣхом по плоти Христа, но нынѣ ктому не разумѣем”¹³².

Посмотри же, *Ѳарра*, и на другой *Символ*, в Центр коего ударяет сѣя ж *Езеќіина рѣчь*. Взглянь сюда.

ѲАРРА. Вижу. На самом верхѣ *Камня*, в срединѣ моря стоящаго, стоит кая-то *Птичка*. Камень схож на *Сиренскій*.

ИЗРАИЛЬ. Как ему быть *Сиренским*, когда *Глас Символов* есть Таков: "IN CONSTANTIA QUIESCO". *Сирѣчь*:

"На незыблемости почиваю"^{133?}

Кая вѣрность на *Сиренском*, волнами покрываемом? Сей есть каменный *ХОЛМ ВѢЧНАГО*, выникшій из-под вселенскаго *Потопа*, на коем упокоился *Ноев Голуб*, с таким *Благовѣстіем*:

Inveni portum Jesum. Caro, Munde, valete.

Sat me jactastis. Nunc mihi certa QUIES¹³⁴.

Сирѣчь:

Прощай, *Стихійной потоп!*

Я почию на *ХОЛМАХ ВѢЧНАГО*,

Обрѣтши вѣтву *БЛАЖЕНСТВА*.

Вот тебѣ *Ноев Голуб!* Послушай *Гласа Его*.

"Дѣта вѣчная помянух и поучахся"¹³⁵.

"Постави на *Камени нози мои*"¹³⁶.

"На *Камень вознесл мя еси*"¹³⁷.

"*Господь* – утверждениѣ мое и *КАМЕНЬ мой*"¹³⁸.

Вот еще *Голуб!* "Со усердіем гоню"¹³⁹, к намѣренному теку.

Аще како достигну во воскресениѣ мертвых"¹⁴⁰.

"Разумѣхом по плоти *Христа*, но нынѣ ктому не разумѣем"¹⁴¹.

Пожалуй, посмотри мнѣ и на *Сына Ёнина*, *сирѣчь Голубінина*¹⁴²: "Блажен еси, *Симоне*, *Сыне Ёнин*. Яко плоть и кровь не яви тебѣ (мене), но Отец мой, иже на небесѣх... Ты еси *КАМЕНЬ (КІФА)*, и на сем *КАМЕНЬ* утвержу всю *Церковь мою*..."¹⁴³ Слыхал ли ты о *Данііловом КАМЕНЬ*¹⁴⁴? Се Он есть. Слышал ли *Зáмок Апокалиптичный*¹⁴⁵? Се он есть. Слышал ли *Рай*? Вот он тебѣ! Слыхал ли о *Землѣ дивной*, что от воды и посередѣ воды¹⁴⁶? Вот же тебѣ обѣтованная *ЗЕМЛЯ!* Вспомни *Евангелскій Маргарит*¹⁴⁷. Вспомни обрѣтенную *Дрáхму*¹⁴⁸. Вспомни *свобождениѣ*, *исцѣленіѣ*, *воскресениѣ* и *протч[ая]*, и *протч[ая]*, и *протч[ая]*. Все сѣе и всѣ *Пророческія Мúзы*, как *праволучныя стрѣлы молніины*¹⁴⁹, в сей святой и един *КАМЕНЬ* ударяя, *путеводствуют*.

Видиш, *Ѳарра*, в кую *Гавань* доплыла *рѣчь Езеќіина*? Не дерзай же хулить *Птиц Ноевых*. Они поют тихо, но *Глас тонок их*, остр и высок. А *Сирены*, как *Лѣбеди*, возносят громко крик, но по *Пословицѣ*:

"Высоко полетѣла, да не далеко сѣла"¹⁵⁰.

ѲАРРА. Право я влюбился в ваши *птички*. *Ковчег* ваш подобен *Троянскому Коню*¹⁵¹. Выпустите мнѣ еще хоть одну. Люблю, что поют *ДВОЕ*. Одно во уши, другое в *Разум*, как написано: "*ДВОЕ сѣя слышах*"¹⁵².

Теперь вижу, что не пустая древняя оная Притча:

“Глуп, кто двое нащитать не умѣет”.

Видѣть кошелек – не знать, что в кошелькѣ, – сіе есть видящи не видѣть.
Видно, нужно вездѣ видѣть ДВОЕ.

Видѣть болван – не знать, что в болванѣ, есть не знать себе. Сирѣны поют воду, а ваши Птицы – воду и Гавань.

Вода есть кошелек, а Гавань есть Имперіал¹⁵³. Тѣло есть вода и кожа, в которую одѣт Истинный наш АДАМ¹⁵⁴.

ДАНІИЛ. О Фарра! начал ты издавать благоуханіе.

“Сот искапают устнѣ твои, Невѣсто”¹⁵⁵.

Вот сей-то СОТ закупорит тебѣ уши противу Сирѣн¹⁵⁶.

ФАРРА. Выпусти, Даніил, еще хоть одну мнѣ Райскую Птицу.

ДАНІИЛ. Изволь! Еще ты такой не видал. Лови Еѣ!

“Ерѳдїй на небеси позна время свое”¹⁵⁷.

ФАРРА. Дичинѣ ты выпустил. Я и имя ея в первое слышу. Скажи мнѣ, кой сей род есть птицы, Ерѳдїй?

ДАНІИЛ. У древних Славян она Ерѳдїй, у Еллинов – Пеларгѳс¹⁵⁸, у Римлян – Кикѳнїа¹⁵⁹, у Поляков – Бѳцян¹⁶⁰, у Малороссіан – Гайстер¹⁶¹, – схожа на Журавля. Ерѳдїй^a значит Боголюбный, если слово Еллинское. Но что в том нужды? Брось тѣнь, спѣши ко Истинѣ. Оставь физыческія скѳзки беззубым младѣнцам. Все то бѳбїе, и баснь, и пустош, что не ведѣт к Гавани. Сѣки скорѣе всю плоть по Израїлски¹⁶². Сержусь, что медлиш на Скорлупѣ. Сокрушай и выдырай Зѣрно Силы Божїя. Ерѳдїй знаменует Вѣру во Христа, а яснѣе сказать, Израїлское ОКО, видящее ДВОЕ, – вот тебѣ Гайстер! Будь здоров с ним! С Небесѣ Крастель...¹⁶³

ФАРРА. Конечно ж, есть причина, длячего взят он во Образ сей.

ДАНІИЛ. Конечно, тройкая вина сему есть. 1-я – что гнѣздїтся на Кїрках¹⁶⁴. 2-я – что снѣдает Змїи¹⁶⁵. 3-я – что в старости родителей кѳрмит, хранїт и нѳсит¹⁶⁶. Кїрка значит Двор Божїй¹⁶⁷. “Коль возлюбл[енна] Селенїя твоя...”¹⁶⁸

“Птица обрѣте себѣ храмину...”¹⁶⁹

“Тамо птицы возгнѣзд[ятся]”¹⁷⁰. “Ерѳдїево жилище предводительствует”¹⁷¹. Ерѳдїй всегда на вышших мѣстах, на Шпїцах и на Куполах гнѣздїтся, будтото предводитель прѳчїим птицам.

“Блаженны живушїи в Дому твоєм”¹⁷².

Вот тебѣ Ерѳдїй! “Едино просих от Господа”¹⁷³ и прѳтч[ая]. Вот Ерѳдїй! “Обрѣте его ИСУС в Цѣркви”¹⁷⁴.

А сїи тебѣ развѣ не предводительствующїе суть Ерѳдїи?

“Взыдоша на Гѳрницу, идѣже бяху пребывающе,

Петр же, и Йяков, и Йоанн¹⁷⁵, и прѳчїе единомушно вкупѣ¹⁷⁶.

И бысть внезапно с небесе шум¹⁷⁷... и исполнишася вси

Духа свята, и начаша глаголати иными языки”¹⁷⁸.

^a Ἐρως, значит желаніе, Римски – Купидѳн; Ζεϋς, Jupiter, или Дїй. Отсюда слово Ерѳдїй – то же, что Филѳвей⁽¹⁾.

Вот что в сей птиць великое! “Позна время свое”¹⁷⁹.

Видно, что она познала ДВОЕ: время и время¹⁸⁰.

О кто сей прекрасный Еродій есть! Послушай Его:

“Се зима преиде, дождь (Потоп) отъиде, отъиде
себѣ, Цвѣты явишася на землѣ”¹⁸¹ и протч[ая].

Видиш ли? Что знают? и куда летят Ноевы Птицы? Ко Авраамлю
Заливу и к Гавани оной:

“ГОСПОДЬ ПАСЕТ МЯ...”¹⁸²

На вот тебѣ стадо и безтолковых Гайстров!

“Лице небесе умѣете рассуждати”¹⁸³.

“Горе вам смѣющимся нынѣ!”¹⁸⁴

ΘΑΡΡΑ. А почему ты их назвал безтолковыми? Вить их за прогностики
Христос не осуждает.

ДАНІИЛ. Они чрез солнце разумѣют разумно непогоды, но не прозорливы
узрѣть второе время, сирѣчь Царствіе Божіе. Надобно знать с Даніилом
Время одно и время второе¹⁸⁵. Из сих полу-времен все составленно.

“И бысть вечерь, и бысть Утро, День един”¹⁸⁶.

Одно время есть плакать, а второе время смѣяться¹⁸⁷. Кто одно знает, а не
ДВОЕ, тот одну бѣду знает. Вот еще бѣдные Гайстри! “Взалчут на вечерь...”¹⁸⁸

“Возволнуются, и почити не возмогут”¹⁸⁹.

О безумно вознѣздившихся сих Гайстрах можно сказать:

Их Твердь – одна вода,

В срединѣ их – Бѣда¹⁹⁰.

Смѣяться нынѣ и веселиться здѣ значит не видать ничево, кромѣ тмы и
стихійныя сѣни.

“Горе вам, смѣющимся нынѣ”¹⁹¹. И когда Петр сказал: “Добро нам здѣ
быти”¹⁹², тогда вдруг обличен: “Не вѣдый, еже глаголаше”¹⁹³. Он раздѣлял
Моисея от Иліи, Илію от Христа, не познав еще истиннаго ЧЕЛОВѢКА, кромѣ
Человѣчія плоти или стѣни.

А когда проснулся, тогда здѣлался мудрым Еродіем и, познав ДВОЕ,
познал истиннаго, сверх человѣчія сѣни, Человѣка, который есть ЕДИН во
всѣх и всегда¹⁹⁴.

“Убуждшеся видѣша СЛАВУ ЕГО”¹⁹⁵.

“Обрѣтесе Иисус Един”¹⁹⁶.

“Иже есть всяческая во всем”¹⁹⁷.

Простый Еродій на одном небеси видит двойное время: стужу и
теплоту, Зиму и весну, покой и досаду, – а Тайный Еродій, сирѣчь Израиль,
сверх стихій и сверх самага тонкаго воздуха, видит тончайшее второе
Естество, и тамо сей Еродій гнѣздится.

“Что мнѣ есть на небеси? и от тебе что восх[отѣх] на землѣ?”¹⁹⁸ Сіе второе
ЕСТЕСТВО, аще в стихіях? или кромѣ стихій? Бог вѣсть. Однак Израиль
познал ОНОЕ¹⁹⁹.

ΘΑΡΡΑ. О Данїйл! Ей! понравились мнѣ твои Гайстры. Выпусти еще хоть одного.

ДАНІЙЛ. Развѣ и тебѣ хочется быть Гайстром?

ΘΑΡΡΑ. Велимь хочется, но да не безтолковым же.

ДАНІЙЛ. И мудрый часто претыкается. “Толіко время с вами есмь, и не познал еси мене, Фѣлиппе?”²⁰⁰

“Не можеша нынѣ по мнѣ ити”²⁰¹.

“Отвержешися мене трици”²⁰².

Дай Бог! чтобы ты был в ликѣ сих Гайстров:

“Сей есть живот вѣчный, да знают ТЕБЕ, и Егоже послал еси...”²⁰³

Вот Предводитель и Царь их! Послушай ЕГО:

“Дух Господень на мнѣ...”²⁰⁴ “Нарещи ЛѢТО Господне прїятно, и день...”²⁰⁵

Вот и сей не послѣдній! “Се нынѣ время благопрїятно! Се нынѣ день спасенїя!”²⁰⁶

Вот коль нужно слово сіе! ΓΝΩΘΙ ΚΑΙΡΟΝ²⁰⁷. NOSCE TEMPUS²⁰⁸. ПОЗНАЙ ВРЕМЯ.

“Еродїй позна время свое: Горлица и Ластовица...”²⁰⁹ О Еродїево жилище²¹⁰! Блаженно еси! Не то ли Оно?

“По землѣ ходяще, обращенїе имамы на небесѣх”²¹¹.

“Праведных Душы в руцѣ Божїей...”²¹²

“Боже сердца моего”²¹³! Душа моя в руцѣ твоею”²¹⁴.

“Под сѣнь Его возжелах и сѣдох...”²¹⁵

“Авраам рад бы видѣть день мой, и видѣ, и возрадовался”²¹⁶. “Онѣма же отверзостѣся Очи, и познаста ЕГО, и Той не видим бысть има”²¹⁷.

Да избавит же тебе Господь от тѣх Юродов!

“Еродїа позна время свое: Горлица и Ластовица... Людіе же мои сіи, не познаша судеб Господних”²¹⁸.

“Возлюбиша паче славу человѣческую, неже славу Божїю”²¹⁹. “Ослѣпи Очи их, да не видят, ни разумѣют”²²⁰, – вопїет Ісаїа, увидѣв славу Христа Господня.

А они хвалятся: “Да ямы и пїем! утрѣ бо умрем”²²¹. Умирайте! Умирайте! Яко нѣсть ваше разумѣти ДВОЕ. Видите, о ночные Враны²²², один только дневной вечер, одну только воду со Сирѣнами. Сїя-то мрачная слава ослѣпила вам Очи, да не видите Утреннїя онья СЛАВЫ:

“ВОСТАНИ СЛАВА МОЯ! ВОСТАНУ РАНО”²²³.

Для чего вы, о Звѣри дубравные! в ложах своих легли, не дождав Блаженнаго Онаго втораго Дня²²⁴:

“Во утрїй же видѣ Іоанн Іисуса.

Се АГНЕЦ Божїй!

Сей есть, о немже аз рѣх”²²⁵.

Вы есте тма Міру²²⁶, и волки, не от числа оных:

“Венїамин волк, хищник, рано ясть еще...”²²⁷ но в вечер глотающїе все без Останка на УТРО²²⁸, да

“Оста́нки нечестивых потребля́тся”²²⁹.

ӨА́РРА. Я во́вся не разумѣю, что значит Оста́нок...

ДАН[ИИЛ]. О дряхлый и ко́сный Клео́по! Останок есть то же, что бары́ш, рост, приложе́ние, прилагаемое Прекрасным Ёсифом²³⁰ в пустое вре́тище Веніа́миново²³¹. И сего ли не разумѣеши? Не приложатся ж тебѣ Лѣта живота...²³²

ӨА́РРА. О! ны́нѣ разумѣю, и приложатся мнѣ, яко Езе́кіи²³³.

ДАНИИЛ. Останок есть ЛѢТО ГОСПОДНЕ пріятное (Iubilaeus Annus)²³⁴, День воздая́нія²³⁵, Весна ВѢЧНОСТИ, таящіяся под нашим сокруше́нием, будто́то Злато в Сума́х Веніа́миновых²³⁶, и воздающія Израилеви вмѣсто мѣди – Злато, вмѣсто желѣза – серебро, вмѣсто дров – мѣдь, вмѣсто каменія – Желѣзо²³⁷, вмѣсто пѣсочнаго фундаме́нта – А́дамант, Са́пфир и А́нѳракс... Чол ли ты во Пригчаах:

“Исцѣле́ніе плѣтем и Приложе́ніе костем”²³⁸?

Плоть брѣнная твоя есть-то здѣшній Мір, и дне́шній вечер, и пѣсочный Грунт, и море Сирѣнское, и Ка́мни претыканія. Но там же, за твоею плотию, до твоей же плоти совокупи́лась ГА́ВАНЬ и ЛО́НО Авраа́ме²³⁹, ЗЕМЛЯ посредѣ воды²⁴⁰, СЛОВОМ Божіим держима, если ты не но́щный еси, но излетѣвший из КОВЧЕ́ГА Вран, если ты Ластовица или Голубица, узнавшая себе, сирѣчь видающая ДВОЕ: мір и Мір, тѣло и ТѢЛО, челове́ка и ЧЕЛОВѢКА, – двое в одном, и одно во двоих, нераздѣлно и неслитно же²⁴¹. Будьто ЯБЛО́НЬ и тѣнь ея, ДРЕ́ВО живо́е и древо ме́ртвое, лукавое и хорошее, лжа и Истина, грѣх и разрѣше́ние, кратко сказать: Все, что осязаеш в наружности твоей, аще вѣруеши, все тое имѣеши во Славѣ и в тайности І́СТОЕ, твоею ж внѣшностію свидѣтелствуемое, душевным тѣлом духовное²⁴².

В сей-то Центр ударяет Луч Сѣрдца Напѣрсникава:

“Всяк Дух, иже исповѣдует І́СУСА ХРИСТА, во плоти пришедша (плоти приложившагося), от Бога есть”²⁴³. “Вѣмы же, яко, егда явится, подобны Ему будем, ибо ўзрим ЕГО, якоже есть”²⁴⁴. “И всяк имѣяй надежду сію на НЕГО, очищает себе, якоже ОН чист есть”²⁴⁵.

Вот тебѣ ОСТА́НОК! вот Приложе́ние костем твоим²⁴⁶! Все Тебе оставит, а СЕЙ ОСТА́НОК никогда.

“Вся ПЕРЕХОДЯТ, ЛЮБВИ ЖЕ – НИ”²⁴⁷.

“ГОСПОДА СИЛ, ТОГО ОСВЯТИТЕ...”²⁴⁸

Нынѣ разумѣеши ли НАДЕ́ЖДУ твою и Лжу Сирѣнскую? Вот тебѣ вмѣсто триста́лѣтня вѣчная Память и Юность! Будь Здоров!

“В память вѣчную пребудет Праведник”²⁴⁹.

От шума Сирѣнских вод не убоится.

СЕЙ есть ЖИВОТ вѣчный. Нынѣ

“Обновится, яко О́рляя, ЮНОСТЬ твоя”²⁵⁰. Но не тѣх Орло́в, что паки старѣют и умирают, но Оных, кои в познаніи Самаго себе велми высоко вознеслися, вышше всѣх Стихій и вышше самаго Здѣшняго солнца, яко и оно есть суета же и вѣтош, ко Оному пресвѣтлѣйшему моему СОЛНУШКУ²⁵¹:

“Ты же Тойжде еси...”²⁵² “Одѣйся свѣтом солнечным, яко ризою”²⁵³, глаголай к нам сія: “Подѣях вас, яко на крилѣх Орлих, и приведох вас к себѣ”²⁵⁴. И видѣхом в трупѣ нашем СЛАВУ ЕГО²⁵⁵, во Лвѣ сем сот вѣчности ЕГО²⁵⁶, во тмѣ сей СВѢТ не вечерній ЕГО²⁵⁷, в водѣ сей нашей ТВЕРДЬ Гавани ЕГО. Труп есть всяк бранный челоуѣк, и Библиа есть челоуѣк и труп. Найшов в нашем трупѣ СВѢТ и СОТ, находим послѣ того сію ж пищу и в Библии, да исполнится сіе:

“Идѣже Труп, тамо соберутся Орлы”²⁵⁸.

Высоку сей труп обѣщает Трапезу, высоко и мы возлетѣли, гдѣ царствует вѣчная СЛАДОСТЬ и вѣчная ЮНОСТЬ.

*

ВРАТА ГОСПОДНЯ,
В новую Страну, в предѣлы вѣчности.
Там испытáем, Легко ли быть Блаженным?

*

ӨА́РРА. Тфу!.. Оправдѣлась Притча: “На конѣ ѣзда, коня ищет”²⁵⁹. Я думал, что вельми трудно быть блаженным... По Землѣ, по Морю, по Горних и преисподних шатался за Щастіем. А оно у мене за пáзухою... Дóма... Древняя Притча: “Ita fugias, ut ne praeter casam”²⁶⁰.

“От лиха убѣгай, да хаты не минáй”²⁶¹.

НАЕМÁН. О Өáрра! не только дóма, но в сердцѣ твоём и в душѣ твоей ЦАРСТВІЕ БОЖІЕ²⁶² и ГЛАГО́Л ЕГО.

СЕЙ ЕСТЬ КАМЕНЬ²⁶³, а прочее все тлѣнь, ложь, лúжа...

“Вся ПРеходят...”²⁶⁴

Но кто тебѣ насѣял лукавое сѣмя сіе, будто трудно быть блаженным? Не враги ли Сирѣны?

О Глагол Потóпный! и язык льстивый!

ӨА́РРА. Ей! ей! они. От их-то Гортáни Глас сей:

Χαλεπὰ τὰ καλὰ²⁶⁵.

Τὸ κάλλος χαλεπὸν ἐστὶ. Трудна Доброта...

НАЕМÁН. О да прильпнѣт язык их к Гортáнѣ их²⁶⁶!

“Нѣмы да будут Устнѣ льстивыя!”²⁶⁷

Изблৌй онаго Духа лжы вон. А положи в сердцѣ сей многоцѣнный во Основаніе КАМЕНЬ:

“Χαλεπὰ τὰ κακὰ”.

“Трудно быть злобным”.

Что может обезкуражить и потопить сладко-тѣплый ОГНЬ ПАРА́КЛИТОВ²⁶⁸, если не оная Змійна, Сирѣнская Блевóтина²⁶⁹? Отсюда-то в Душѣ Мраз и Скрѣжет, Кóсность и Уньніе во обрѣтеніи ЦАРСТВІЯ БОЖІЯ. Отсюда ни тепл еси, ни хладен, имам тя изблевати...²⁷⁰ О Гряди ГОСПОДИ ІИСУСЕ²⁷¹! Ей! Гряду скоро, амінъ...²⁷² Нынѣ не обыну́яся сказую: Се Господь мой прише! Се солнце возсіяло! и новая ВЕСНА! Да расточатся и ижденутся

со Блевотинами своими Душы нечестивых от Предѣлов ВЕСНЫ вѣчная! Не входит туда неправда. Нам же даны КЛЮЧИ²⁷³.

“Χαλεπά τὰ κακὰ”²⁷⁴.

Не тмами ли тем²⁷⁵ тяжелѣе олова беззаконіе?

Что же ли есть легчае ЛЮБВИ БОЖІЯ?

“ΚΡΪΛΑ ΕΥ ΚΡΪΛΑ ΟΓΝΪΑ”²⁷⁶.

Напиши красками на ногтѣ Адамантовом Славу сію²⁷⁷:

“Срѣдное, Нужное, Латвое есть то же”.

Что же есть нужнѣе ЦАРСТВІЯ БОЖІЯ? В заплутанных Думѣх и в затмѣнных рѣчѣх гнѣздится Лжа и Притвѣр, а в трудных дѣлах водворяется Обман и Суета. Но Латвостъ в Нужности, а Нужностъ в Срѣдности, Сродностъ же обитает в ЦАРСТВІИ БОЖІИ. Что нужнѣе для душевнаго человѣка, как дыханіе? И се вездѣ туне вѣздух! Что потребнѣе для Духовнаго, как БОГ? И се вся исполняет²⁷⁸!

Аще же что кому не удобно, напиши, что не надобное. О Глубина Премудрыя БЛАГОСТИ²⁷⁹! сотворшия нужное не трудным, а трудное не нужным²⁸⁰.

Тако мой Господь сказа мнѣ: “Дух сладкій, Дух Мирный, Дух Пророческій, и не печатлѣю словес, да оправдится Премудрость Его от Чад Его”²⁸¹.

ИЗРАИЛЬ. О Наеман! Наеман! Дышеш Духом Параклітовым²⁸², с высоты силою Его облеченный. И что есть Дух Утѣшитель, если не чистое СЕРДЦЕ, от мрака грѣховнаго воззванное? Аки в солнцѣ СОЛНУШКО, Зѣница его, во вкус и прозорливость сіяющее.

Сей есть живый СИЛОАМ²⁸³ и родная СОФІА²⁸⁴, видящая ДВОЕ и глаголющая Странное²⁸⁵.

НАЕМАН. Тѣмже, о Израилю, идуще новым святаго Духа путем: Ищите и Обращаете²⁸⁶. Се вся полезная суть возможна, и возможная – полезна.

ΘΑΡΡΑ. Мнѣ бы хотѣлось быть оным Папою и сочетать во одной Ипѣстаси Первосвященство и Царство²⁸⁷.

МИХАИЛ. О славлюбный Зара²⁸⁸! Куда тебе ДУХ воскриляет? Но притом приснопамятно будь сіе:

“Кто, яко БОГ?”²⁸⁹

ΘΑΡΡΑ. Развѣ же БОГ не хочет, чтоб мы были Богом²⁹⁰?

МИХАИЛ. О Θарра! что радостнѣе святому ДУХУ, как тое, чтоб нам всѣм стать Богом²⁹¹?

ΘΑΡΡΑ. О Михайл! Се ты странное воспѣл!

МИХАИЛ. Если оно святому Духу пріятное, тогда во истину странное и преславное. Он един есть любопытная Осѣлка, показующая чистое Злато, нареченна Римски INDEX²⁹². И в сію-то мѣть ударяет сіе Пѣвлово Слово: “Доκίμαζετε πάντα...”²⁹³

“Вся испытайте, благая же пріемлите”²⁹⁴.

Аще же гнушается Оный ГОЛУБ, тогда оно бывает Мірское, модное, и в таком смѣслѣ общее, в какомъ разумѣет Петр святой, глаголя сіе:

“Господи, николиже ядох скверно”²⁹⁵.

Скверно, в Римском же лежит COMMUNE²⁹⁶, Ёллински κοινὸν²⁹⁷, разумѣй SOENUM²⁹⁸, сирѣчь Блато, грязь, мерзкое, мёрское...

ΘΑΡΡΑ. Вить же славы искать Дух святыи не запрещает?

МИХ[АИЛ]. “Слава в студѣ их...”²⁹⁹ Видиш, что студная слава запрещается. За добрую же славу лучше желает Павел умрѣть, нежели еѣ испразнить³⁰⁰. Оная слава есть тѣнь, а сія Финикс³⁰¹. Оную хватают Псы на водѣ Сирѣнской³⁰², Сію же пріемлют Чада Божія во Авраамлей Гавани. Суетна слава, тщетная прибыль, сласть ядовита, се три суть, суть А́дскія Горячки и Ехиднины³⁰³ Дщери, нечестивому сердцу во опаленіе. Но Сущая СЛАВА, истинная прибыль, СЛАСТЬ не притворна, се сіи суть Духа святаго Невѣсты, во обятіях своих чистую душу услаждающія.

ΘΑΡΡΑ. Угадал ли я, что по Правилу Израилскому пустая слава есть труднѣ истинныя?

МИХ[АИЛ]. Тфу! Как же не труднѣ Псу схватить тѣнь, нежели истинный Кус³⁰⁴? Вот пред тобою Яблонь! Схвати мнѣ и подай тѣнь. Но самое тѣло Ея вдруг обнять можеш.

ΘΑΡΡΑ. Не только, но и плод сорву. Се тебѣ с нея прекрасное Яблоко! Благовонное! Дарую тебѣ. В нем обрящешь столько яблочных Вертоградов, сколько во Все-вселеннѣй Коперниканских Міров. Вот тебѣ от мене награда! За твое доброе Слово!

МИХ[АИЛ]. Если бы ты мнѣ Все-вселенну дарил по плоти, я бы отказался. И маляя Сторонки, моя Матери Малороссіи³⁰⁵, и одной Ея Горы, не взял бы. Гдѣ мнѣ Еѣ дѣвать? Тѣлишко мое есть маленькая Кучка, но и та мнѣ скучна. Что есть плоть, если не Гора? Что Гора, если не Гореть? “Кто, яко БОГ?”³⁰⁶

Что сладчае и легчае, и вмѣстнѣе, как ДУХ? Сердце мое вкушает ЕГО без грусти, пьет без омерзѣнія, вмѣщает без труда, носит без досады. Душа моя в Духа, а Дух в Сердце мое преобразился. Боже сѣрдца моего³⁰⁷! О Часть моя всесладчайшая³⁰⁸! Ты Един мнѣ явил ДВОЕ: сѣнь и безвѣстную ТАЙНУ. Ты еси ТАЙНА моя, вся же плоть есть сѣнь и Закрѣв твой³⁰⁹. Всяка плоть есть риза твоя, сѣно и пепел, Ты же тѣло, Зѣрно, Өиміам, Стакти и Касіа³¹⁰, пречистый, нетлѣнный, вѣчный. Все тебѣ подобно, и ты всему, но ничтоже есть тобою, и ты ничемже, кромѣ тебе. Ничтоже, якоже Ты³¹¹.

“Кто, яко БОГ?”³¹²

О Θарра! Что плачешь? Чего ищешь в ПА́ПСТВѢ? Духа? Или Плѣти? Дух сего Христа Божія вдруг, как Молнію, пріять можешь. Но Престо́лы, Палаты, Колесницы, Серебро и Злато... все сіе есть плоть, гора, труд и гореть. Не прикасайся сему. Восходящее, высокое в нем и Божественное, Оное да будет твое.

Сіе-то есть истинное Единство и Тѣждество, и Легкость, и Нужность быть Причастником не плоти, но Духа. Протчее же все есть тѣнь, вода и бѣда... Хочеш ли быть Христом? К чему ж тебѣ свышше соткан Его Кафтан? К чему плоть Его? Имѣешь собственную. Возми ты от странника сего то, что сам тебѣ подносит. Вот Оно!

“Дѹну, прїимите Дух СВЯТ”³¹³.

Сим образом будешь Едино и тѣжде с ним, якоже он со ОТЦЕМ твоим. Неужели ты Кафтѡн и плоть дѣлаешь Христом? и хватая на потокѣ тѣнь, умножаешь число не чад Божїих, но оных псов³¹⁴: “Отгяти хлѣб чадом и повреци псом”³¹⁵. Ах! Блюдись от сих псов, от злых дѣлателей³¹⁶. Не дѣлай Благим зла, а плѣти Богом. Уклонися от зла и сотвори Благо³¹⁷, и будешь в числѣ Чад оных:

“Елицы же прїяша Его, даде им область Чѡды Б[ожїи] б[ыти]...”³¹⁸

Хочешь ли быть Царем? На что ж тебѣ Елей, вѣнец, скиптр, гвѡрдїа? Сїя есть тѣнь и Мѡска. Достѡнъ же себѣ свышше Сердце Царское. Сим образом будешь Едино с Царем твоим. Дух Правды, он-то есть Сердце Царѣво³¹⁹. Правда утверждает Престола сильных³²⁰ и обладает народами. И что сильнѣе Ея? Кто, яко ПРАВДА³²¹? Сей есть истинный Царь и Господь, Твердъ и Крѣпость, Елей и МИЛОСТЬ. Сей Дух да царствует в тебѣ! и Милостїю Вышняго не подвижишся³²². На вот тебѣ Царя без Мѡски!

“ЦАРЬ УПОВАЕТ НА ГОСПОДА”³²³.

“Помѡза нас БОГ ДУХОМ”³²⁴.

“Дух ГОСПОДЕНЬ на мнѣ”³²⁵.

Хочешь ли быть Пѡвлом Оивѣйским³²⁶? Антонїем Егїпетским³²⁷? или Сѡвою Освященным³²⁸? Лицемѣре! к чему ж тебѣ фїникова Епанча Пѡвлова? К чему Антонїевска борода? а Сѡвин Монастырь? Капишѡн Пахомїев³²⁹?.. Сей есть один только монашескїй Маскарѡд. Кая ж польза сею Мѡскою сокрывать тебѣ мїрское твое сердце? Да явишися Человѣком? Уклонися от зла³³⁰. Оставь тѣнь. Стяжи себѣ Мужей оных Сердце. В то время, вдру[г], как молнїа, преобразишся во всѣх Их. Бѣгай молявї, объемли Уединенїе, люби Нищету, цѣлуй ЦѢЛОМУДРЕННОСТЬ, дружись со Терпеливостїю, водворися со Смиренїем, ревнуй по Господѣ Вседержителѣ. Вот тебѣ Лучи Божественнаго Сѣрдца их! Сїе Ыго велми Благо и Легко есть³³¹. А наживать странный и Маскарѡднїй Гѡбит³³², забродить в Нитрїйскїя Гѡры³³³, жить между воюющими волками и Змїями, сїе не Бремя ли есть? Ей! не удобоносимое, тѣм что глупое и не нужное. Скажу:

“Χαλεπὰ τὰ κακὰ”³³⁴.

ΘΑΡΡΑ. А Елиссѣй? не просит ли Епанчи от Илїи³³⁵?

МИХ[АИЛ]. Епанча оная нѣсть мертвых, но живущих во Предѣлах Вѣчности. В ней все новое вмѣсто вѣтоши. Чол ли ты у Исѡїи Одежду Веселїя³³⁶? вот она!

“Под сѣнїю Рукї моя покрью тя”³³⁷.

Не Елиссѣй ли просит? “Да будет Дух, иже в тебѣ, сугѣб во мнѣ”³³⁸. Как же дал бы Он просящему вмѣсто Хлѣба Камень? Сей есть Дух Вѣры³³⁹, Дух сугѣб, Дух, открывающїй ДВОЕ³⁴⁰, Дух, раздѣляющїй Ырдѡнскїя струи³⁴¹, Дух, Богоявляющїй сверх Сирѣнских вод плавающее и вѣникшее ЖЕЛѢЗО³⁴². Оно-то есть из-под-потопный Холм. Обитель вѣрнїя Голубицы. Гѡвань, Лѡно и Кїфа Авраѡмля³⁴³. Спасенїе от Потопа. “Да возрадуется Душа моя во Господѣ. Облече бо мя в Ризу спасенїя...”³⁴⁴ Вот от потопа Епанча!

Самый Ковчѣгъ есть то нерукотворенная СКИНІА³⁴⁵, златотканными вѣтрилами от дождѣвныхъ тучей покрывающая лучше, нежели Мѣнтель³⁴⁶.

На сію-то СКИНІЮ тонко издалѣча взираетъ Иліина Шинѣль, или Бурка, отворившая Йорданскую СѹШУ и спасающая Елиссѣя от омоченія³⁴⁷. Желѣзо же тайно блистаетъ на Твердь, на твердую, Матерюю Землю и Сѹшу, а Сѹша тихо возводитъ насъ на Аввакумовскій оный СІОН, сирѣчь Обсерваторіум³⁴⁸ (Терѣм):

“На Стражѣ моей стѣну и взыйду на КАМЕНЬ”³⁴⁹.

Вотъ тебѣ ОДЕЖДА и НАДЕЖДА! Носи здоров! Она есть Дух сугубъ, видящій ДВОѢ³⁵⁰. А Иліину Бурку гдѣ тебѣ взять? Халѣтѣ тѣ какѣ³⁵¹.

ѲАРРА. Велми благодарю тебѣ за сію РІЗУ. А безъ нея чемъ бы я былъ въ Буркѣ? вотъ чемъ! Лицемѣр, Лже-Иліа, пророчій Идол. Что же? Ковчегъ преисполненъ есть всякія животныя. Хотѣлось бы мнѣ быть хорошенькою въ немъ коѣю-то Птицею. Какъ думаешь?

МИХ[АИЛ]. Ковчегъ, есть онъ Цѣрковь Израилская. Люби Еѣ и молись. Аще добръ просиши, пріймешши³⁵². Проси во Имя Христово, все вдругъ получиши. Не забывай никогда сего: “Халѣтѣ тѣ какѣ”³⁵³.

ИЗРАИЛЬ. Слушай, Ѳарра! не желаешь ли быть Кабаномъ?

ѲАРРА. Пропадай он! я и велблюдомъ быть не хочу. Ёленемъ быть? Я бы хотѣлъ, а лучше Птицею.

Чиста Птица Голубица таковъ Духъ имѣетъ:
Буде мѣсто гдѣ не чисто, тамо не почиетъ.
Развѣ травы и Дубравы, и сѣнь есть отъ Зноя:
Тамъ пріятно и прохладно Мѣсто Ей Покоя³⁵⁴.

Такъ и Духъ святой не почиваетъ, развѣ въ чистомъ Сердцѣ, при водѣ тихой и прозрачнѣй, живой и тайнѣй.

“Вода Глубока, Совѣтъ въ сердцѣ МУЖА...”³⁵⁵

О Мирѣ наш! Мужу и Лѣно! Христе Іисусе! Явился людямъ твоимъ, во водахъ Сирѣнскихъ обуреваемымъ. Но растолкуй мнѣ, о Израилю, кое то есть Сердце и Духъ, преображающій Естество наше во вѣпровъ?

ИЗРАИЛЬ. Песъ хватаетъ тѣнь³⁵⁶, а Сердце, долняя мудрствующее, есть вепръ. Не мыслитъ Горняя, развѣ точію о Брашнѣ и чревѣ сердце Хамское любомудрствуетъ³⁵⁷. Если имѣешь Израилское Око, оглянись на Предѣлы Гергесѣнскія. Вотъ тебѣ великое стадо Свинное³⁵⁸! Провидиши ли, что, минуя Брегъ, всѣ утѣпли во водахъ³⁵⁹? Что есть Брегъ, если не Господь мой? Сами просятъ, да перейдетъ прочъ отъ Предѣла ихъ³⁶⁰. Блато и воду Сирѣнскую возлюбили, паче СЛАВЫ БОЖІЯ³⁶¹. Грязь любить, есть то быть вѣпромъ. Ганяться за нею: есть то быть Псомъ³⁶², вкушать ея: есть то быть Зміемъ³⁶³. Хвалить еѣ: есть то воспѣвать лестныя Сирѣнскія пѣсенки. Любомудрствовать о ней: есть то мучиться Легеѣномъ бѣсовъ³⁶⁴. Не Земля ли раждаетъ и Звѣри, и скоты, и гады, и мѹхи? Такъ-то и сердце земное преображаетъ насъ въ разныя нечистыя Звѣри, скоты и Птицы. Чадами же

Божіими творит чистое сердце, вышше всей тлѣни возлетѣвшее. Сердце золотожадное, любящее мудрствовать об одних кошельках, мѣшках и чемоданах, есть сущій вѣблюд, любящій пить мутную воду³⁶⁵ и за вѣками не могущій пролѣзти сквозь тѣсную дверь во Предѣлы вѣчности³⁶⁶. Сердце есть Корень и существо. Всяк есть тѣм, чѣе сердце в нем. Вѣлее сердце есть родной волк, хотя лице и не волчье. Если перейшла в нея сила, тогда Сталь точным Магнітом стѣла. Но Рѣта Рѣтой перестала быть, как только с нея Спирт и силу вывести. Сіе есть Сердце и Существо Травы. Афедрон³⁶⁷ со всяким своим Лицем есть афедрон. Но Храм Божій всегда есть вмѣстилищем Святынѣ, хотя вид имѣет блудных домов. Женская плоть не мѣшает быть Мужем Мужескому Сердцу. Сердце, востекающее с Давидом на Горня³⁶⁸, оставляющее вѣблюдам и Сирѣнам со Чадами их мутныя и морскія воды, жаждущее Давидовскія, утолившія Самарянкѣ жажду, ОНЫЯ ВОДЫ³⁶⁹:

“Кто мя напоит ВОДОЮ?..”³⁷⁰

“Господи, дажд ми сію воду...”³⁷¹

Таково Сердце не Олень ли есть? Даром, что рогов не имѣет. Рѣги и кожа Оленья есть плоть и тѣнь. Надѣнь кожу его с рогами, без сердца его, и будешь Чучела его. Смѣшна Пустошь, не только халѣта̀ та̀ какѣ³⁷².

Сердце, трудолюбствующее с Мужем Рѣиным Воозом³⁷³ на Гумнѣ Библийном, очищающее от половы вѣчное ЗѢРНО святаго ДУХА на Хлѣб, СЕРДЦЕ Израйльское укѣпляющій, скажи, не ВОЛ ли есть млатящій? В любезной моей Унгаріи³⁷⁴ волѣми молотят. И что ж воспящает Лукѣ быть волѣм³⁷⁵? Не думай, будто до плотских волов вздорная сія истина касается: “Волу молотящу да не заград[иши] Уст”³⁷⁶.

Сердце, воцарившееся над Звѣрскими бѣшенствами и над волею своею, растерзающее всякую власть и Славу³⁷⁷, встающую на Бога, дерзающее в нищетѣ, в гоненіях, в болѣзнях, во смерти, не сей ли есть Скімен Львов Іуда от тѣх³⁷⁸: “Ярѣтся, аки Льво́ве”³⁷⁹. “Бѣгает нечестивый никомуже гонящу, Праведник же дерзает, аки Лев”³⁸⁰. Что ж мѣшает Ма́рку быть львом³⁸¹? К таким-то Богосердечным Скімнам, аки Лев, тако возревѣт Господь: “Востани! и измлати их, Дщи Сіѳня, яко рѣги твоя положу (осную) желѣзны, и пѣзнокти твоя положу мѣдяны, и истончиши Люди...”³⁸² Вот Рев! Льви́наго Щенка̀, от тридневнаго сна воскрешающій, как написано: “Возлег почи, Кто воздвигнет Его?”³⁸³

Сердце, выспр сверкающее, как молнія, постигающее и низвергающее всякія пернатія Мѣчты и замысловатія стихійныя Дѣумы: не СОКО́Л ли есть? Послушай Соко́льяго вѣска. “Аще вознесешия, якоже Орѣл, и оттуду свергу тя’, – глаголет Господь”³⁸⁴.

Сердце, парящее на пространство высоты небесныя, любящее свѣт и вперяющее Зѣницу Очей во блеск полуденных Лучей, в самое Солнца Солнушко Оное: “В Солнцѣ положи селеніе свое”³⁸⁵, не благородный ли есть Орел с Напѣрником³⁸⁶? Ей, не от Рѣда Он подлецов сих: “Не вѣм Орла, паряща по воздуху. Глушца̀, высокомудрствующа по стихіам”³⁸⁷.

“Аще вознесеш[ися], яко Орел, и оттуду свергу тя...”³⁸⁸

А не Гóрлица ли есть Сердце, любящее Господа, по нему Единому ревнующее, святѣя Надежды Гнѣздо в нем обрѣтшее³⁸⁹? Послушай Гласа Ея. “Ревнуня поревнвах по Господѣ Б[озѣ]...”³⁹⁰ “Жив Господь мой, жива и Душа моя”³⁹¹. А тот Глас не Ея ли есть? “Истáяла мя ревность моя...”³⁹² “Видѣх не разумѣвающія, и истáях”³⁹³. На вот тебѣ Лик, или Хор, Гóрлиц!

“Се вся оставихом и вслѣд тебе идохом”³⁹⁴.

Знай, что Библиа есть Вдова, Гóрлица, ревнующая и воздыхающая во Пустынь о едином оном Мужѣ: “БОГ Любви есть...”³⁹⁵ У сея-то вдовицы не оскудѣвает Чвáнец Елѣя³⁹⁶, сирѣчь Милости, Любви и Сладости, если посѣтит Ее Кто, Духа Пророческаго Дары имущій. Кто благ? или кто мил, кромѣ Бога? Сей Един есть не оскудѣвающій. “Вся преходят, Любви же – ни”³⁹⁷.

Вглянь мнѣ, пожалуй, на Магдалѣну. Библии Сердце есть Сердцем Гóрлицы сея. При Елѣйной ЛАМПА́ДѢ не спит, тужит и воздыхает. О чем? Что безсмертнаго Жениха умертвили, что в Библейной Его ЛАМПА́ДѢ ничего милаго и свѣтлаго не нашли ношньи враны сїи, кромѣ трупá гнилаго сего: “Воззрят нань, егоже прободоша”³⁹⁸. Что, кромѣ риз Его, не нашли в ризах Его ни Смирны, ни Стáкты, ни Касїи³⁹⁹, сирѣчь одѣющагося оными ризами⁴⁰⁰. Плачет пустынолюбная Горлица сїя о буйных Дѣвах со Їеремїею, воспѣвая жалостную пѣсенку оную: “Очи мои излїястѣ воду, яко оскудѣша добрыя Дѣвы”⁴⁰¹.

Блаженны мы, о Ѳарра! яко Глас Гóрлицы слышан в маленькой Земелькѣ нашей⁴⁰². Ах! Сколько тогда Гóрлиц было, когда говорил Павел: “Обручїх вас Единому Мужу чистую Дѣву”⁴⁰³, и протчая. О обуялыя и бѣдныя Гóрлицы со Чвáнцем своим онья!

“Идите ко продающим”⁴⁰⁴ и протч[ая].

Без милости Милаго, а без твоего же преподобїя нигдѣ не обрящещи онаго Преподобнаго МУЖА⁴⁰⁵:

“Удиви Господь Преподобнаго своего”⁴⁰⁶.

Напослѣдок, не Гóлуб ли тебѣ есть Сердце, видящее ДВОЕ? Сердце, узрѣвшее сверх непостоянности Потопных вод Исáиевскую Твердь, Брег и Гáвань оную:

“Царя со Славою узрите, и

Очи ваши узрят ЗЕМЛЮ издалеча”⁴⁰⁷.

Сїе чистое Сердце, верх всея Дряни возлетѣвшее, есть Гóлуб чистый, есть Дух святый, Дух вѣднїя, Дух благочестїя, Дух Премудрости, Дух Совѣта, Дух неглбнныя Славы⁴⁰⁸, Дух и КАМЕНЬ ВЪРЫ⁴⁰⁹.

Вот почему Христос не рукосѣчною и Адамáнтовою Гáвanyю нарицает святаго ПЕТРА⁴¹⁰! По СЕРДЦУ ЕГО...⁴¹¹

ѲАРРА. О СЕРДЦЕ!.. Что ж ты стал? Ступай далѣ!

ИЗРА[ИЛЬ]. Израиль далѣ сей Гáвани не ходит. Се ему Дом, Гнѣздо и Кúщи! водруженныя не на пѣскѣ, но на КИФѢ⁴¹². Конец потóпу, Рáдуга и МИР есть КИФА, на ней он возсѣл.

Inveni portum КЕРНАМ. Caro, munde, valetе!
Sat me jactastis. Nunc mihi Sancta quies⁴¹³.

“Прощай стихійный потоп! – вѣщает Ноева Голубица. – Я почию на ХОЛМАХ СВЯТЫХ, обрѣтши Оливныя Кўщи”.

ӨАРРА. О Сердце Голубиное! и Сердечный Голуб! Сей есть истинный ЮНА, Адом изблеван во третїи День на Брег Гор Кавказких. Сей Голуб есть истинный Americus Columbus⁴¹⁴, обрѣтшїй новую Землю. Не хочется и мнѣ отсюда итить. О Наеман! Наеман! Дай! ну! станем и мы со Израилем в сей Гавань. Оснуем себѣ Кўщи на сей Кїфѣ. А! а! Любезный мой Аввакум! Се нынѣ разумѣю пѣсенку твою: “На Стражѣ моей стану и взыйду на КАМЕНЬ”⁴¹⁵. Сюда-то взидало твое Пророчее Око? Сю-то Кїфу издали наблюдала бодрая Стража твоя? Сюда-то Пѣсня твоя и нас манила? Блаженно Око твое! прозорливѣе труб Звѣздозорных. Блаженны поющїя нам уста твоя! Блажен и Сїон твой, или Зоро-Терем⁴¹⁶, Пирамида и Столп твой, из коего высоты простиралися Лучи Очей Голубиных. Не отемнѣют Очи твои, не ислѣбют Уста твоя⁴¹⁷, и не падет СТОЛП твой во вѣки вѣков.

Прощайте на вѣки! дурно-мудрыя⁴¹⁸ Дѣвы, сладкогласныя Сирены, с вашими глѣнными Очима, с вашею старѣющеюся Младостью, с младенческим вашим Долголѣтїем и с вашею, рыданїя исполненною Гаванью. Пойте ваши пѣсни людем вашего рода. Не прикасается Израиль Гергесям. Свои ему поют Пророки. Сам Господь ему, яко Лев, возревѣт⁴¹⁹, и, яко вихр Духа, возсвїщет в крилѣх своих⁴²⁰, и ужаснутся Чада вод...⁴²¹

Радуйся, КѢФО моя, ПЕТРЕ мой⁴²², Гавань моя! Гавань Вѣры, Любви и Надежды! Вѣм ты, яко не плоть и кровь, но свышше рожден еси⁴²³. Ты мнѣ отверзаеши ВРАТА во Блаженное ЦАРСТВО свѣтлыя Страны. Пятнадесятое Лѣто плаваю по Морю сему и се достигох ко Пристанциу тихому, в Землю святую, юже мнѣ открыл Господь Бог мой. Радуйся Градо-Мати! Цѣлую тя, ПРЕСТОЛЕ любезныя Страны, не имущїя на путех своих⁴²⁴ бѣдности и сокрушенїя, печали и въздыханїя⁴²⁵.

Се тебѣ приношу благїй Дар от твоих же вертоградов⁴²⁶ Кощницу Грѣздїя, и Смѣквей⁴²⁷, и Орѣхов со Хлѣбом Пасхи, во свидѣтельство, яко Путем Праотцев моих вїйдох во обѣтованную ЗЕМЛЮ.

Цей твір не датований. Встановити час його написання досить складно. Автограф діалогу зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ф. 86, № 9, арк. 1/41–26/66). Твір був уперше опублікований у Москві 1837 р. окремою книжечкою [див.: Сковорода Г. С. Бєсѣда двое. – Москва: Издание Московского попечительного комитета «Человеколюбивого общества», 1837. – 50 с.]. Подаємо за автографом.

¹ Очевидно, під цим ім'ям виступає сам Сковорода – “Даниїл Мейнгард”.

² Як припускав Леонід Махновець, під цим іменем може виступати Яків Правицький, бо він тут наймолодший, до того ж каже, що в дитинстві співав пісню «Сирен лестный окіана...», тобто 14-у пісню «Саду...» Сквороди, написану в 1762 р., тоді, коли Правицький був його учнем [*Махновець Л. Григорій Скворода. Біографія. – Київ, 1972. – С. 236–237*].

³ Очевидно, це мешканець Бабаїв, єврей-вихрест Наеман Петрович. Слід зазначити, що біблійне ім'я Наеман (Нееман) могло набувати й символічного сенсу, як-от у Симеона Полоцького: "...нам очиститися ими от проказы душевныя, якоже Нееман євріанин очистися водами іорданскими от проказы тѣлесныя" [*Полоцький С. Вечеря душевная. – Москва, 1681. – Арк. 38 (зв.); див. також: Могила П. Євхологон, або Молитвослов или Требник. – Київ, 1646. – С. 536; пор.: Ориген. Толкования к Евангелию от Иоанна // Ориген. О началах. – Санкт-Петербург, 2007. – С. 439*].

⁴ Трохи неточна цитата з Книги Суддів 6: 23. Пор.: **И** рече ємѣ гдѣ: мѣръ тѣвѣ, и не войсѣ.

⁵ Книга Псалмів 5: 10.

⁶ Див. прим. (3) до циклу «Сад божественных пѣсней».

⁷ Натяк на одну з пригод Одиссея (Улісса): щоб якось пропливти повз сирен, він заліпив воском вуха своїх супутників (Одіссея, XII, 47–49): "Ти ж поуз них пропливи, заліпивши супутникам вуха / Воском медяним розм'яким, щоб часом вони не почули / Співу того" [*Гомер. Одиссея / Переклад із старогрецької Бориса Тена. – Харків, 2004. – С. 261*]. Перегодом цю пригоду часто тлумачили в алегоричному сенсі як уміння людини не піддаватися світовим спокусам. "...Сягнеш мудрості тоді, – писав, наприклад, Сенека в «Моральних листах до Луцілія» (XXXI, 2), – коли заткнеш вуха, і то не воском, що став у пригоді Уліссові та його супутникам: тут потрібна щільніша замазка" [*Луцій Анней Сенека. Моральні листи до Луцілія / Переклав з латини Андрій Содомора. – Київ, 2005. – С. 122*]. Починаючи з «Emblematum liber» (1531 р.) Андреа Альціаті (1492–1550), ця історія входить до репертуару емблематичної літератури [див.: *Erdmann E. von. Unähnliche Ähnlichkeit. Die Onto-Poetik des ukrainischen Philosophen Hryhorij Skovoroda (1722–1794). – Köln; Weimar; Wien, 2005. – S. 377*]. На неї люблять поклакатися й українські барокові письменники. Скажімо, Іван Максимович у своєму «Театроні» писав таке: "Тѣм поучает Сократ: похоти плотскія, аки сирены морскія, должно преходити на образ Улисса, вложивши он в ушеса своя воск, безбѣдно преїде по водах их пѣнїя" [*Максимович І. Θεάτρον, или Позор нравоучительный царем, князем, владыком. – Чернігів, 1708. – Арк. 115*].

⁸ Парафраза Книги Псалмів 102 (103): 5. Пор.: **ѡбновѣтсѣ ѡкѡ ѡрла ѣность твоѡ.**

⁹ Парафраза Книги пророка Ісаї 8: 8–9. Пор.: **сѣ нами вѣѣ! Раздѣлѣйте, ѡзыцы.** Пор.: "Приидите вси ѡзыцы, уразумѣйте" [Октоїх, сирѣчь Осмогласник. – Київ, 1739. – Арк. 110].

¹⁰ Парафраза Книги пророка Ісаї 8: 10. Пор.: **и ѣже ѡце совѣтѣть совѣщѣете, разорѣтѣ гдѣ, и слово, ѣже ѡце возглаголете, не превѣдетѣ въ васѣ, ѡкѡ сѣ нами вѣѣ.**

¹¹ Книга пророка Ісаї 8: 13.

¹² Парафраза Книги пророка Ісаї 8: 13–14. Пор.: **тѡи вѣдетѣ тѣвѣ въ стрѡхѣ. И ѡце вѣдѣши ѡповѡлѣ на него, вѣдетѣ тѣвѣ во ѡсцѣенїе.**

¹³ Парафраза Книги пророка Ісаї 8: 14. Пор.: **И ѡце вѣдѣши ѡповѡлѣ на него, вѣдетѣ тѣвѣ во ѡсцѣенїе, а не ѡкоже ѡ кѡмень претыкѡнїѡ преткнѣшисѣ, ниже ѡкѡ ѡ кѡмень падѣнїѡ.**

¹⁴ Неточна цитата з Книги пророка Ісаї 8: 15. Пор.: **и сокрѡшатсѣ, и прѣвѡлѣжатсѣ, и ѡтти вѣдѣтѣ чѣловѣцы въ тѣвѣрѣдїни сѡце.**

¹⁵ Неточна цитата з Книги пророка Варуха 4: 4. Пор.: **Блажѣни ѣсмь, илю, ѣкѡ оугвднѡла вѣѡ намѣ раздѣина сѣтъ.**

¹⁶ Сковорода має на думці слова: не ѣкоже ѡ камень претыканѣла преткнѣшнѣла, ниже ѣкѡ ѡ камень падѣнѣла (Книга пророка Ісаї 8: 14).

¹⁷ Парафраза Книги пророка Ісаї 8: 14. Пор.: **И ѡще вѣдѣши оуповѡла на него, вѣдетъ тебѣ во ѡщѣнѣе.**

¹⁸ Неточна цитата з Книги пророка Ісаї 40: 31. Пор.: **терпѡцѣи же гдѡ измѣнѡтъ крѣпость, ѡкрымѡтъчѣтъ ѣки оури, потекѡтъ и не оутрѣдѡтъсѡ, пойдѡтъ и не вѣзмѡтъ.**

¹⁹ Фразу не **раздѣиѣ** взято з Послання св. ап. Павла до римлян 7: 15.

²⁰ Можливо, це трохи неточна цитата з Книги Йова 13: 23. Пор.: **нашѣи мѡ.**

²¹ Книга пророка Ісаї 8: 13.

²² Книга пророка Ісаї 40: 6.

²³ Парафраза Книги пророка Ісаї 40: 8. Пор.: **гѡгѡл же вѣа нашѣго превѣаетъ во вѣки.**

²⁴ Парафраза Книги пророка Ісаї 8: 13–14. Пор.: **Гдѡ силѡ, того ѡсвѡтитѣ, и тоѡ вѣдетъ тебѣ въ стѣрахѣ. И ѡще вѣдѣши оуповѡла на него, вѣдетъ тебѣ во ѡщѣнѣе.**

²⁵ Парафраза Євангелїї від св. Луки 6: 44. Пор.: **Всѡко во дрѣво ѡ плодѡ своегѡ познаѣтсѡ.**

²⁶ Див. прим. 38 до циклу «Басни Харьковскїя».

²⁷ П'ята книга Мойсеєва: Повторення Закону 34: 7.

²⁸ Парафраза Книги пророка Ісаї 8: 15. Пор.: **и падѣтъ, и сокрѡшатсѡ, и приближатсѡ.**

²⁹ Книга пророка Ісаї 13: 21.

³⁰ Парафраза Книги пророка Ісаї 49: 26. Пор.: **ѡзъ гдѡ избѡвнѡи тѡ.**

³¹ Парафраза Книги пророка Ісаї 28: 16. Пор.: **полагѡю во ѡсновѡнѣе сѡвнѡ камень многоцѣнѣнѡ, избѡрѡнѡ, краєдѡменѡ.**

³² Книга пророка Ісаї 30: 15.

³³ Це – 4-а строфа 14-ої пісні «Саду божественных пѣсней».

³⁴ Це – варіант 7-ої строфи 14-ої пісні «Саду божественных пѣсней».

³⁵ Див. прим. (3) до циклу «Сад божественных пѣсней».

³⁶ Очевидно, Сковорода має на думці згадувану в Біблїї любов Божих синів до людських доньок: **Исполни же бѡхъ на земли во дни ѡны: и потѡмѡ, ѣгда вхождѡхъ сынове бѣти къ дщѣремѣ чѡловѣчѣскимѣ, и раждѡхъ себѣ: тѣи бѡхъ исполни, ѡже ѡ вѣка, чѡловѣцы ииенѣтѣи** (Перша книга Мойсеєва: Буття 6: 4).

³⁷ Фразу **падѣнѣе и сокрѡшенѣе** взято з Книги пророка Ісаї 51: 19.

³⁸ Лоно Авраамове – одна з місцин потойбічного свѣту, “где души праведных людей в Старом Тестаментѣ умерших чекали приходу Христа Мессии” [Слово к народу каѡлочѣскому. – Почаїв, 1765. – Арк. 36 (зв.)], або місцина, де перебувають душі померлих немовлят (“Храняй младенця, Господи, в нынѣшнѣм житїи, в будущем же вѣцѣ уготовавый им пространство Авраамово лоно” [Могила П. Євхологон, або Молитвослов или Требник. – Київ, 1646. – С. 746]). Лоно Авраамове може виступати також ѡ як синонім до слова “рай”. Пор.: “...на лонѣ Авраамли ты Боже всели, прегрѣшеня вся отпусти, яко милосердѡ” [Могила П. Євхологон, або Молитвослов или Требник. – Київ, 1646. – С. 779; або: “...понеся у пазуху Авраамови у царство небесное” [Нятовские поучения. Факсимильное воспроизведение текста по изданию А. Л. Петрова с ввводной стѡтьей Ласло Дѣже / Под редакцией и с предисловием Андраша Золтана. – Ньиредьхаза, 2006. – С. 149; див. про це: *Аверинцев С. Лоно Авраамове // Аверинцев С. Софія-Логос: Словник / Упорядник та автор передмови Костянтин Сїгов; науковий редактор видання Марина Ткачук. 3-є вид. – Київ, 2007. – С. 132].*

³⁹ Алгоритичне тлумачення епізоду виходу богообраного народу з єгипетської неволі, коли Червоне море розступилося перед ізраїльтянами, а вояків фараона потопило (див.: Друга книга Мойсеєва: Вихід 14: 19–31).

⁴⁰ Див.: Євангелія від св. Матвія 7: 24–27.

⁴¹ *Ковчег і потоп* старі українські богослови тлумачили в цілій низці алгоричних стратегій. Так, Дмитро Туптало писав: "...Ковчег Ноев в духовное нам обучение привести может, аллигорически (иносказателнѣ) того располагающа. Ное образ есть Христа, ковчег образ Церкви Христовы, потоп – гонение на Церковь. И инако: Ное – Христос, ковчег – Пречистая Дѣва Богородица, приѣмшая внутрь себе Христа, в ней вочеловѣчшася. Потоп – всеродная клятва, еюже погрузился весь мир... Паки инако: ковчег – человек, Ное – душа, потоп – мир, во злѣ лежащ..." [Туптало Д. Лѣтопись // Сочинения святого Димитрія, митрополита Ростовскаго: В 5 ч. – Москва, 1842. – Ч. 4. – С. 269–270]. А ось як трактували *Ноев ковчег* у набожній ліриці: "Витай, Христе наш, витай, утѣхо наша, / Витай, Спасителю, витай Откупителю. / Ти в Ноевом ковчезѣ был фѣгурованій, / Жес мав принести покой пожаданій, / Як совец голубица принесла оливный..." [Українсько-руський архів. Т. IX. Матеріали до історії української пісні і вірші: Тексти й замітки / Вид. М. Возняк. – Львів, 1913. – С. 80].

⁴² Сковорода має на думці слова: впливє желѣзо (Четверта книга царств 6: 6).

⁴³ Книга Йова 22: 16.

⁴⁴ Книга пророка Ісаї 13: 21.

⁴⁵ Книга пророка Ісаї 57: 20.

⁴⁶ Книга пророка Ісаї 48: 22; 57: 21.

⁴⁷ Сковорода має на думці слова: **И** во время много птицы и ежеве, свѣи и вранове возгнѣздѣтса въ нѣмь: и возложѣтть на нѣмь оуже землиѣрно пѣстыни, и оноцентѣурн вселѣтса въ нѣмь (Книга пророка Ісаї 34: 11).

⁴⁸ Сковорода має на думці слова: **Скверныхъ** же и бѣвнхъ бѣсней шрицайсѣ (Перше послання св. ап. Павла до Тимофія 4: 7).

⁴⁹ Сковорода має на думці слова: **Ѧ** и дѣцагш и дѣмоє и зыде, и Ѧ крѣпкагш и зыде слѣдкоє (Книга Суддів 14: 14).

⁵⁰ Книга пророка Осії 7: 11.

⁵¹ Книга пророка Михея 1: 8.

⁵² Книга пророка Ісаї 48: 16.

⁵³ Книга пророка Ісаї 46: 12.

⁵⁴ Книга пророка Осії 7: 12–13.

⁵⁵ Парафраза Книги пророка Осії 11: 10. Пор.: **Вслѣдъ** гдѣ и мѣмъ ходити: и кш лѣвъ возрѣвѣтть, понѣже тѣи возрѣвѣтть, и оужаснѣтса чѣди водѣ.

⁵⁶ Сковорода має на думці слова: **Бѣдѣши** во ѣки птицы парѣцѣи птенѣць ѡлѣтнй (Книга пророка Ісаї 16: 2).

⁵⁷ Книга пророка Михея 1: 8.

⁵⁸ Книга пророка Михея 7: 17.

⁵⁹ Книга пророка Ісаї 16: 1.

⁶⁰ Парафраза Першої книги Мойсеєвої: Буття 3: 14. Пор.: и зѣмлю снѣси всѣ дни живота твоегѡ.

⁶¹ Фраза **ѣггѣлы** лѣтнми зринає в Книзі Псалмів 77 (78): 49.

⁶² Фраза **дѣлѣтѣе** змѣхъ зринає в Книзі Притч Соломонових 14: 22.

⁶³ Фраза **ѡблацы** везводни зринає в Соборному посланні св. ап. Іуди 12.

⁶⁴ Парафраза Соборного послання св. ап. Іуди 19. Пор.: тѣлѣсни, дѣла не илѣце.

⁶⁵ Пісня над піснями 2: 12.

⁶⁶ Трохи неточна цитата з Книги пророка Ісаї 60: 8. Пор.: **Кїи сѣтъ, ѿже ѿкъ ѡблацы летѣтъ, ѿ ѿкъ гóлѣбїе со птєнциѣ ко мнѣ;**

⁶⁷ Неточна цитата з Книги Псалмів 17 (18): 12. Пор.: **чєлнѣ водѣ во ѡблацѣхъ воздѣшныхъ.**

⁶⁸ Неточна цитата з Книги Притч Соломонових 20: 5. Пор.: **Водѣ глѣбокѣ совѣтъ въ сѣрци мѣжа.**

⁶⁹ Друга книга Мойсеева: Вихід 19: 4.

⁷⁰ Неточна цитата з Євангелії від св. Матвія 24: 28. Пор.: **ѿдѣже во ѿще вѣдєтъ трѣпѣ, тѣмш соверѣтсѣ ѡрлї.** Див. також: **ѿдѣже чѣло, тѣмш соверѣтсѣ ѿ ѡрлї** (Євангелія від св. Луки 17: 37).

⁷¹ Трохи неточна цитата з Дій св. апостолів 8: 39. Пор.: **ѿггль же гдѣнь восхїти фїліппа.** Филип – один з перших дияконів Єрусалимської Церкви; його забрав на небеса янгол.

⁷² Парафраза Першої книги Мойсеевої: Буття 5: 24. Пор.: **И ѡгòднѣ єнѡхъ вѣѣ, ѿ не ѡврѣтѣшєсѣ, занѣ прєложї єгò вѣѣ.** Снох – син Яреда, патріарх допотопної доби, якого Бог забрав у Царство Небесне.

⁷³ Четверта книга царств 2: 11. Ілля – найбільший старозаповітний пророк; він вознісся в небо на вогненній колісниці.

⁷⁴ Друге послання св. ап. Павла до коринтян 12: 2.

⁷⁵ Послання св. ап. Павла до євреїв 4: 14.

⁷⁶ Неточна цитата з Книги пророка Даниїла 14: 36. Пор.: **И ѿтъ єгò ѿггль гдѣнь за вѣрхъ єгò.**

⁷⁷ Книга Псалмів 29 (30): 2.

⁷⁸ Євангелія від св. Івана 1: 14.

⁷⁹ Книга пророка Ісаї 53: 8; Дії св. апостолів 8: 33.

⁸⁰ Книга Псалмів 8: 2.

⁸¹ Очевидно, Сковорода має на думці слова Христа: **дєрзѣйте: ѿзъ єсмь, не бѡйтєсѣ** (Євангелія від св. Матвія 14: 27).

⁸² Євангелія від св. Івана 14: 1.

⁸³ Очевидно, Сковорода має на думці слова: **ѿ бчи вѣши ѡзрѣтъ зємлю ѿздаєча** (Книга пророка Ісаї 33: 17).

⁸⁴ Євангелія від св. Івана 14: 1.

⁸⁵ Трохи неточна цитата з Книги Псалмів 54 (55): 7. Пор.: **ктò дѣстѣ мнѣ крилѣ;**

⁸⁶ Книга пророка Ісаї 33: 17.

⁸⁷ Книга пророка Ісаї 5: 1.

⁸⁸ Ідеться про онучку Ірода Великого й сестру Ірода Агрипи I-го, котра випросила в тетрарха Ірода Молодшого (Ірода Антипи) голову святого Івана Хрестителя (Євангелія від св. Марка 6: 17–28) [див. про це: *Евсевий Памфил.* Церковная история. – Санкт-Петербург, 2007. – С. 39–40]. Історія “Іродової плясавиці” в літературі старої України в моральному ключі тлумачилась так: “Да слезимо Іродіадѣ и о поревновавших оной. Многа бо и нынѣ такова пиришества бываєт, аще и не Іоанн убиваєтсѣ, но Христовы улы, и много лютьїше. Не главу бо просят на блюдѣ, но душа возлежащих, егда бо рабов себѣ творят и в беззаконная желанїя приводят, и блудницы заграждают, не главу отємлют, но душу закаляют, прєлюбодѣїства сотворяюще... Аще не дщи Іродїяна близ єсть, но оною плясавый тогда дѣвол...” [Алфа і Омега. – Супрасль, 1788. – Арк. 207; пор.: *Климентій Зїновїй.* Вірші. Приповісті посполитї. – Київ, 1971. – С. 102].

⁸⁹ Єлизавета – дружина священника Захарїї, мати Івана Хрестителя.

- ⁹⁰ Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 589, 700.
- ⁹¹ Пор.: “Не красна челобитная складом, складна указом” [*Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка.* – Москва, 1956. – Т. IV. – С. 464, 700].
- ⁹² *Еврипід.* Фінікіянки, 469. Пор.: “Ἀπλός ὁ μῦθος τῆς ἀληθείας ἐφύ” [див.: *Еврипид.* Трагедии: В 2 т. – Москва, 1999. – Т. 2. – С. 167]. Ця думка не раз лунала й пізніше. Наприклад, Сенека писав у «Моральних листах до Луцілія» (XL, 4): “...мова, звернена на пошуки правди, повинна бути простою, без окрас. Інша річ – привселюдні виступи: тут не дослухаєшся правди”. А трохи перегадом (L, 12) Сенека цитує Еврипіда: “Якщо, за словами знаменитого трагіка, ‘мова правди проста’, то не гоже її заплутувати” [*Луцій Анней Сенека.* Моральні листи до Луцілія / Переклад з латини Андрій Содомора. – Київ, 2005. – С. 139, 163]. Ця Еврипідова фраза стала крилатою. Її можна потрактувати, зокрема, словами Петра Лодія: “Философ должен употреблять слова в собственном их значении, а переносное знаменованіе оных предоставляют ораторам и піитам, потому что должность философа есть научать и убѣждать; переносныя же рѣченія болѣе увеселяют, нежели научают, ибо они сильно увлекают дух от обращенія вниманія на истину” [*Лодію П.* Логическія наставленія, руководствующія к познанію и различенію истиннаго от ложнаго. – Санкт-Петербург, 1815. – С. 184].
- ⁹³ Пор. із настановою «Номоканона»: “Пѣснь, многих в преисподняя земли низведе не точію міряны, но и священники, иже, умягчивши себе, удобнѣ в блуд и в иныя многія скверныя страсти низвергошася. Пѣснь убо мірским естѣ, да людіе собираются в церковь. Да не убо с гласом вопіенія молитву творим, но со всякою кротостію и вниманіем ума” [Номоканон, си ест Законоправилник. – Київ, 1629. – С. 153].
- ⁹⁴ У курсах поезики зазначалося, що “слова *поет, поема* й *поезія* походять від грецького слова *ποιέω*, що означає ‘творити’ [facere] чи ‘вигадувати’ [ingere]” [*Prokoporovicz Th.* De arte poetica libri III ad usum et institutionem studiosae iuventutis roxolanae. Dictati Kioviae in orthodoxa Academia Mohileana. Anno Domini 1705. – Mohiloviae, 1786. – Р. 13].
- ⁹⁵ Сковорода має на думці слова: **Вѣрзши же, виднть ѡтрочѣ плѣщщееса въ ковѣжцѣ, њ пощидѣ ѣ дщѣрь Фараѡна, њ рече: ѡ дѣтѣй ѣврѣйскихъ сѣ** (Друга книга Мойсеєва: Вихід 2: 6).
- ⁹⁶ Книга Псалмів 103 (104): 4; Послання св. ап. Павла до євреїв 1: 7.
- ⁹⁷ Книга Псалмів 142 (143): 5.
- ⁹⁸ Можливо, це парафраза Книги пророка Ісаї 49: 18; 60: 4. Пор.: **Возведѣ ѡкрестъ ѡчи твоѣ.**
- ⁹⁹ Книга пророка Ісаї 38: 14.
- ¹⁰⁰ Орфей (гр. *Ορφεύς*) – легендарний співець і поет. Його гра на арфі годна була зачаровувати все живе й неживе, навіть морські хвилі. Про магічну дію Орфеевої музики йдеться в поезії Горация (Оди, I, 24; Про поетичне мистецтво, 302) [див.: *Квінт Гораций Флакк.* Твори / Переклад, передмова та примітки Андрія Содомори. – Київ, 1982. – С. 34, 223], у «Метаморфозах» Овідія (X, 88–146) [див.: *Публій Овідій Назон.* Метаморфози / Переклад, передмова та примітки Андрія Содомори. – Київ, 1985. – С. 175–176], у «Георгіках» Вергілія (IV, 511–512) [*Зеров М.* Твори: У 2 т. – Київ, 1990. – Т. 1. – С. 206], в «Аргонавтиці» Аполлонія Родоського (Аргонавтика I, 23–27) [див.: *Аполлоний Родосский.* Аргонавтика / Перевод, введение и примечания Г. Церетели. – Тбилиси, 1964. – С. 5]. Зрештою, про це часто писали й перегадом, наприклад, Боецій («Розрада від філософії» III. М12) [див.: *Боецій С.* Розрада від філософії / Пер. з лат. А. Содомори; передм. В. Кондзьолки. – Київ, 2002. – С. 99]. В українській літературі перша згадка про Орфея зринає в перекладній хроніці Іоана Малали [див.: *Чижевський Д.* Антична література в

старій Україні // *Чижевський Д.* Філософські твори: У 4 т. – Київ, 2005. – Т. 2. – С. 46]. За часів бароко про Орфея, чия музика зрушувала з місця скелі й вела за собою звірів, писали, наприклад, Софроній Почаський [див.: *Почаський С.* Εὐχαριστήριον, або Вдячність ясне превелебнїйшому в Христѣ его милости господину отцу кир Петру Могилѣ // *Тітов Хв.* Матеріяли для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII в.в.: Всезбірка передмов до українських стародруків. – Київ, 1924. – С. 296], Афанасій Миславський [див.: *Миславський А.* Присвята кн. Д. М. Голиціну книги «Алфавит духовный» 1713 року // *Тітов Хв.* Матеріяли для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII в.в.: Всезбірка передмов до українських стародруків. – Київ, 1924. – С. 501] та інші. Образ Орфея-співця міг на ту пору символізувати навіть Христа, як, приміром, в одному з казань Антонія Радивиловського: “Змышляют поетове, же Орфеус мовою своєю змягчал тигрисов и лвов. Христос Спаситель азаж не змягчал мовою своєю лвов и тигрисов? Змягчал” [*Радивиловський А.* Огородок Маріи Богородици. – Київ, 1676. – С. 43].

¹⁰¹ Сковорода має на думці слова: сѣша мѣдъ нъзъ камене (П'ята книга Мойсеєва: Повторення Закону 32: 13).

¹⁰² Очевидно, Сковорода має на думці слова: змѣлъ возмѣ въ рѣкѣ твоей (Друга книга Мойсеєва: Вихід 7: 15).

¹⁰³ Книга Псалмів 109 (110): 7.

¹⁰⁴ Неточна цитата з Книги пророка Ісаї 50: 4. Пор.: гдѣ даѣтъ мнѣ азъ языкъ.

¹⁰⁵ Див. прим. 18 до циклу «Басни Харьковскія».

¹⁰⁶ Це – емблематичний образ «Ластовица над морем лѣтающая» (підпис: “Ищет индѣ себѣ пребывания для зимы. Alio hybernaculum”) [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 78–79].

¹⁰⁷ Книга пророка Ісаї 38: 14.

¹⁰⁸ Парафраза Книги пророка Аввакума 2: 1. Пор.: На стражи моеї станѣ, и възидѣ на камень, и посмотри ѣже видѣти.

¹⁰⁹ Очевидно, Сковорода має на думці слова: и воззрѣтъ на сѣнь очи наши (Книга пророка Михея 4: 11).

¹¹⁰ Сковорода подає тут опис 43-ї емблеми зі збірника Германа Гуто «Pia desideria» (Антверпен, 1624) (між сторінками 378–379) [див. про це: *Чижевський Д.* Філософія Г. С. Сковороди / Підготовка тексту й передне слово проф. Леоніда Ушкалова. – Харків, 2004. – С. 248].

¹¹¹ Трохи неточна цитата з Апокаліпсису 12: 14. Пор.: И дана быша женѣ два крила орла великаго.

¹¹² Сковорода має на думці слова: И испѣсти сѣи за женою нъзъ оустъ своихъ бѣдѣ ѣкв рѣкѣ, да ю въ рѣцѣ потопитъ (Апокаліпсис 12: 15).

¹¹³ Трохи неточна цитата з Книги Псалмів 54 (55): 7. Пор.: кто даѣтъ ми крилѣ;

¹¹⁴ Книга пророка Ісаї 38: 14.

¹¹⁵ Неточна цитата з Книги пророка Захарії 4: 6. Пор.: не въ силѣ величїи, ни въ крѣпости, но въ дѣѣ моемъ, глѣтъ гдѣ вседержитель.

¹¹⁶ Книга пророка Захарії 9: 9. Див. також: Радѣса, дщи сѣнова, зѣло, проповѣдай, дщи іерлімова (Книга пророка Софонії 3: 14).

¹¹⁷ Парафраза Першого послання св. ап. Павла до коринтян 2: 13. Пор.: ѣже и глаголемъ не въ наученыхъ челоѣческихъ премѣдрости словесехъ, но въ наученыхъ дѣхъ сѣгш.

¹¹⁸ Неточна цитата з Другого послання св. ап. Павла до коринтян 12: 3–5. Пор.: И вѣмъ такоѣ челоѣка... Ѡ такоѣмъ похвалѣса.

¹¹⁹ Книга Псалмів 54 (55): 7.

- ¹²⁰ Неточна цитата з Євангелії від св. Луки 2: 10. Пор.: *се во, бл҃говѣствѣю вамѣ рѣдость вѣлію.*
- ¹²¹ Євангелія від св. Матвія 28: 6; Євангелія від св. Марка 16: 6; Євангелія від св. Луки 24: 6.
- ¹²² Євангелія від св. Матвія 28: 7.
- ¹²³ Скворода має на думці підпис під емблемою «Ластовица над морем лѣтающая»: «Ищег индѣ себя пребыванія для зимы. *Alio hybernaculum*».
- ¹²⁴ Книга пророка Ісаї 38: 14.
- ¹²⁵ Книга пророка Ісаї 38: 14.
- ¹²⁶ Парафраза Першого послання св. ап. Павла до коринтян 15: 47. Пор.: *второй члѣкъ гдѣ съ нбсе.*
- ¹²⁷ Книга пророка Ісаї 38: 14.
- ¹²⁸ Очевидно, це парафраза Книги пророка Ісаї 38: 19. Пор.: *Живн же возблагословѣтъ тѣ.*
- ¹²⁹ Книга пророка Ісаї 38: 14.
- ¹³⁰ Парафраза Книги пророка Ісаї 38: 14. Пор.: *и ѣкв гольбѣ, тѣкв подчѣсл.*
- ¹³¹ Книга пророка Ісаї 38: 19.
- ¹³² Друге послання св. ап. Павла до коринтян 5: 16.
- ¹³³ Це – 482-ий малюнок зі збірки «Symbola et emblemata», що має назву «Голуб на горѣ, окруженной морем» (підпис: «Опочиваю на постоянствѣ. *In constantia quiesco*» [Емвлемы и смволы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 122–123].
- ¹³⁴ Скворода дуже любив цю старовинну латинську епіграму [про її генезу див.: Циганок О. «*Inveni portum...*»: форми сприйняття однієї античної епіграми у творчості Григорія Сквороди // Циганок О. З історії латинських літературних впливів в українському письменстві XVI–XVIII ст. – Київ, 1999. – С. 74–86]. До речі, ця епіграма була добре відома в українській літературі й до Сквороди. Наприклад, вона є в курсі поезици Митрофана Довгалевського.
- ¹³⁵ Книга Псалмів 76 (77): 6.
- ¹³⁶ Книга Псалмів 39 (40): 3.
- ¹³⁷ Книга Псалмів 60 (61): 3.
- ¹³⁸ Парафраза Книги Псалмів 17 (18): 3. Пор.: *гдѣ оутвержденіе мое, и привѣжице мое. Див. також: гди, каменю мой и оутвержденіе мое (Друга книга царств 22: 2).*
- ¹³⁹ Послання св. ап. Павла до филип'ян 3: 14.
- ¹⁴⁰ Послання св. ап. Павла до филип'ян 3: 11.
- ¹⁴¹ Друге послання св. ап. Павла до коринтян 5: 16.
- ¹⁴² Див. прим. 257 до діалогу «Наркисс».
- ¹⁴³ Неточна цитата з Євангелії від св. Матвія 16: 17–18. Пор.: *блженъ еси, сімоне, вѣръ іовна, ѣкв плоть и кровъ не ѣви тебѣ, но оцъ мой, иже на нбсѣхъ... ты еси петръ, и на семъ каменн созидѣ црковъ мою.*
- ¹⁴⁴ Скворода має на думці слова: *камень же поразивый тѣло вѣсть горѣ велика и напоѣни всю зѣмлю (Книга пророка Даниїла 2: 35).*
- ¹⁴⁵ Ідеться про візію “нового Єрусалима”. Пор.: *И азъ іованнъ видѣхъ градъ стый, іеруалиъ новъ сходящъ ѿ вѣа съ небесе (Апокаліпис 21: 2).*
- ¹⁴⁶ Парафраза Першої книги Мойсеєвої: Буття 1: 6. Пор.: *И рече вѣ: да вѣдетъ твѣрдъ посреде вѣды, и да вѣдетъ разидѣющн посреде вѣды и вѣды.*
- ¹⁴⁷ Скворода має на думці слова: *Пѣки подобно естъ црѣвѣе нбное челоуѣкѣ кѣпцѣ, ипцѣцѣ добрыхъ вѣсерей, иже ѡврѣтѣт ѣдинъ многоцѣненъ вѣсеръ, шѣдъ продаде всѣ, ѣйка ииѣше, и кѣпн егѣ (Євангелія від св. Матвія 13: 45–46).*

¹⁴⁸ Сковорода має на думці слова: **Или кѣмъ женѣ ииѣщи десѣть драхмѣ, аще погвѣитъ драхмѣ единѣ, не вжигаетъ ли свѣтѣлиника, и помететъ храмниѣ, и ищетъ прилѣжнѣ, дождеже ѡвращетъ; и ѡврътши созываетъ дрѣвни и сосѣды, глаголющи: радѣйтеся со мною, ѣкѡ ѡврътѡхъ драхмѣ погвѣшю** (Євангеліа від св. Луки 15: 8–9).

¹⁴⁹ Фразу **праволѣчныя стрѣлы мѡлнѣнны** взято з Книги Премудрості Соломонової 5: 21.

¹⁵⁰ Пор.: “Летала высоко, а села недалеко” [Пословицы русского народа / Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 733].

¹⁵¹ У міфах про Троянську війну (див. «Енеїду» Вергілія II, 1–268) сказано, що на десятий рік облоги Трої ахейці здобули місто, сховавшись усередині спорудженого за порадою Одиссея величезного дерев'яного коня, якого троянці сприйняли за дарунок і власноруч затягли до міста. Отож, “троянський кінь” (*equus trojanus*) означає “підступний намір”. Окрім того, це – емблематичний образ. Див., наприклад, 174-ий малюнок зі збірки «Symbola et emblemata», що має назву «Троянській конь» (підпис: “Под видом вѣры. Под предлогом благочестія. Specie religionis”) [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 44–45]. Однак Сковорода абстрагується тут від цього значення.

¹⁵² Книга Псалмів 61 (62): 12.

¹⁵³ Імперіал – російська золота монета вартістю п'ять (“пятирублевый имперіал”) або десять (“десятирублевый имперіал”) рублів. Чеканилася з 1755 р.

¹⁵⁴ Тобто Христос. Див. прим. 43 до циклу «Сад божественныхъ гѣсней».

¹⁵⁵ Пісня над піснями 4: 11.

¹⁵⁶ Див. прим. 7.

¹⁵⁷ Трохи неточна цитата з Книги пророка Єремії 8: 7. Пор.: **Єршдіа на небесѣ познѣ время своє**.

¹⁵⁸ Гр. *πελαγός*.

¹⁵⁹ Лат. *ciconia*.

¹⁶⁰ Пол. *bocian*.

¹⁶¹ Див. прим. 14 до притчі «Благодарный Еродій».

¹⁶² Очевидно, Сковорода має на думці слова: **Во всѣкѣи пѣть пѣстыни прїидѡша ѡпѣстошѣици, ѣкѡ мѣчь гдѣнь поѡстѣ ѡ краѣ земли дѣже до краѣ єѣ: нѣсть мира всѣцѣи плѡти** (Книга пророка Єремії 12: 12).

¹⁶³ Мабуть, Сковорода має на думці слова: **Просїша, и прїидѡша країстєли, и хлѣба нѣбєснаго насыти ѣ** (Книга Псалмів 104 (105): 40).

¹⁶⁴ Див. емблематичний малюнок «Аиста, или буселя, гнѣздо на церквѣ» (підпис: “Здѣ безопасѣе. Нис augusta”) [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 32–33].

¹⁶⁵ Див. емблематичний малюнок «Аист, или бусел, пожирающая змію» з таким підписом: “Желал бы я всѣх их перегубить. Consicere est aninus” [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 72–73].

¹⁶⁶ Див. емблематичний малюнок «Аист, или Бусел-птица, на себѣ носящая другую» (підпис: “Совершенное благочестіе помогает своим родителям в их нуждѣ. Pietas augusta”) [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 26–27].

¹⁶⁷ Нім. *die Kirche* – ‘церква’.

¹⁶⁸ Книга Псалмів 83 (84): 2.

¹⁶⁹ Книга Псалмів 83 (84): 4.

¹⁷⁰ Книга Псалмів 103 (104): 17.

¹⁷¹ Книга Псалмів 103 (104): 17.

¹⁷² Трохи неточна цитата з Книги Псалмів 83 (84): 5. Пор.: **Блжєни живѡции въ домѣ твоємѣ**.

- ¹⁷³ Книга Псалмів 26 (27): 4.
- ¹⁷⁴ Євангелія від св. Івана 5: 14.
- ¹⁷⁵ Дії св. апостолів 1: 13.
- ¹⁷⁶ Парафраза Дій св. апостолів 1: 13–14. Пор.: њ андрѣй, фїліппъ њ ѱмѣ, варѳоломѣй њ матѳѣй, іакѡвъ ѡфѣовъ њ сімонъ зилѡтъ њ іѡда іакѡвъ: сїн всї вѣлхѹ терпѣще єдинодѣшно въ молитвѣ њ молѣнїи.
- ⁽¹⁾ Ім'я “Філофей” (гр. *Φιλόθεος*) означає “друг Божій, Боголюбив, Богом любим” [Беринда П. Лексикон славенороскїй и имен толкованїе. – Київ, 1627. – Ст. 469].
- ¹⁷⁷ Дії св. апостолів 2: 2.
- ¹⁷⁸ Дії св. апостолів 2: 4.
- ¹⁷⁹ Книга пророка Єремїї 8: 7.
- ¹⁸⁰ Сковорода має на думці слова: **Всѣмъ врэма њ врэма всѣцѣй вѣщи под њвесемя** (Книга Екклезїястова 3: 1).
- ¹⁸¹ Пісня над піснями 2: 11–12.
- ¹⁸² Книга Псалмів 22 (23): 1.
- ¹⁸³ Неточна цитата з Євангелїї від св. Матвія 16: 3. Пор.: лицѣ ѡубѡ невесе ѡумѣете разсѣждѣти.
- ¹⁸⁴ Євангелія від св. Луки 6: 25.
- ¹⁸⁵ Мабуть, Сковорода має на думці слова: **дадѣса њмъ до врэмене њ врэмене** (Книга пророка Даниїла 7: 12).
- ¹⁸⁶ Перша книга Мойсеева: Буття 1: 5.
- ¹⁸⁷ Парафраза Книги Екклесїястової 3: 4. Пор.: **врѣма плакати њ врѣма смѣлѣтисѣ.**
- ¹⁸⁸ Парафраза Книги Псалмів 58 (59): 7. Пор.: **Возвратѣтсѣ на вѣчеръ, њ взлѣдѣтъ.**
- ¹⁸⁹ Книга пророка Ісаї 57: 20.
- ¹⁹⁰ Парафраза приказок: “В Луцку все не по-людску: навколо вода, в середине беда”; “Кременец – венец: кругом вода, а в середине беда” [Пословицы русского народа. Сбѣорник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 344].
- ¹⁹¹ Євангелія від св. Луки 6: 25.
- ¹⁹² Неточна цитата з Євангелїї від св. Матвія 17: 4 та Євангелїї від св. Луки 9: 33. Пор.: **добрѣ єсть намъ здѣ вѣти.**
- ¹⁹³ Євангелія від св. Луки 9: 33.
- ¹⁹⁴ Очевидно, Сковорода має на думці слова: **њ дѣхъ єдинъ во всѣхъ** (Книга Екклесїястова 3: 19).
- ¹⁹⁵ Неточна цитата з Євангелїї від св. Луки 9: 32. Пор.: **ѡубѣдшеса же видѣша слѣвѣ єгѡ.**
- ¹⁹⁶ Євангелія від св. Луки 9: 36.
- ¹⁹⁷ Парафраза Послання св. ап. Павла до ефесян 1: 23. Пор.: **ѡже єсть... всѣческѣ во всѣхъ.** Див. також: **да вѣдѣтъ бѣ всѣческѣ во всѣхъ** (Перше послання св. ап. Павла до коринтян 15: 28).
- ¹⁹⁸ Неточна цитата з Книги Псалмів 72 (73): 25. Пор.: **Чтѡ во мнѣ єсть на нѣснѣ; њ ѡ твѣ чтѡ восхѡтѣхъ на землї;**
- ¹⁹⁹ Парафраза Книги Ісуса Навина 22: 22. Пор.: **гдѣ сѣмъ вѣсть, њ іїлѣ сѣмъ познѣетъ.**
- ²⁰⁰ Євангелія від св. Івана 14: 9.
- ²⁰¹ Євангелія від св. Івана 13: 36.
- ²⁰² Євангелія від св. Івана 13: 38.
- ²⁰³ Неточна цитата з Євангелїї від св. Івана 17: 3. Пор.: **сѣ же єсть живѡтъ вѣчний, да знѣютъ твѣ єдиногѡ істиннагѡ бѣа, њ єгѡже послаѣл єси іисъ хрѣта.**
- ²⁰⁴ Книга пророка Ісаї 61: 1.

²⁰⁵ Книга пророка Ісаї 61: 2.

²⁰⁶ Друге послання св. ап. Павла до коринтян 6: 2.

²⁰⁷ Автором цієї фрази вважають Піттака. Принаймні так свідчив славетний римський поет і ритор Авзоній (310–392 рр.) у «Ludus septem sapientium» [див.: *Авсоний*. Стихотворення. – Москва, 1993. – С. 68]. Варто зазначити, що творчість Авзонія була добре відома вихованцям Києво-Могилянської академії. Наприклад, Дмитро Туптало цитував його «Книгу еклог» (I, 10) в одному зі своїх листів [див.: *Федотова М. А.* Эпистолярное наследие Димитрия Ростовского. Исследования и тексты. – Москва, 2005. – С. 161–162].

²⁰⁸ Див.: *Цимбалюк Ю., Кобів Й., Смурова Л., Латун Л.* Біблійна мудрість у латинських афоризмах українською та англійською мовами. – Вінниця, 2003. – С. 236].

²⁰⁹ Книга пророка Єремії 8: 7.

²¹⁰ Сковорода має на думці слова: *тáмиш птáицы вогнѣздáтса, ѓрwдáево жни́ще прѣдводѣтствѣтць ѿни* (Книга Псалмів 103 (104): 17).

²¹¹ Очевидно, це парафраза Послання св. ап. Павла до филип'ян 3: 20. Пор.: **Нáше во життѣ на нѣсѣхъ ѓсть.**

²¹² Книга Премудрості Соломонової 3: 1.

²¹³ Книга Псалмів 72 (73): 26.

²¹⁴ Книга Псалмів 118 (119): 109.

²¹⁵ Неточна цитата з Пісні над піснями 2: 3. Пор.: *подъ сѣнь ѓгw восхотѣхъ и сѣдохъ.*

²¹⁶ Неточна цитата з Євангелії від св. Івана 8: 56. Пор.: *áвраáмиъ о́тѣць вáшь рáдць вы вы́ишь, давъи видѣишь дѣнь мой: и видѣишь и возрáдовася.*

²¹⁷ Євангелія від св. Луки 24: 31.

²¹⁸ Неточна цитата з Книги пророка Єремії 8: 7. Пор.: *ѓрwдáи на небеси позна вре́мя своѣ, гóриница и лáстовница сѣнаа, врáбѣе сохрáниши времена вхóдовкъ свои́хъ: лю́дѣ же мои́ сѣи не позна́ша сдáебъ гáнихъ.*

²¹⁹ Неточна цитата з Євангелії від св. Івана 12: 43. Пор.: *возлюбѣши во пáче слáвѣ чело́вѣческѣю, неже слáвѣ вѣ́тѣю.*

²²⁰ Парафраза Книги пророка Ісаї 44: 18. Пор.: *о́тѣмни́ши о́чи ѿхъ ѓже видѣти и раздáи́ти.*

²²¹ Книга пророка Ісаї 22: 13.

²²² Памва Беринда у своєму лексиконі тлумачив це слово так: “Нощный вран: слѣповорон, птица си плачлива ест и на нырищех и на здѣх ту любит сѣдати” [Беринда П. Лексикон славенороскїй и имен толкованіе. – Київ, 1627. – Ст. 148].

²²³ Неточна цитата з Книги Псалмів 56 (57): 9. Пор.: **Востáни, слáва моá, востáни, ѱалтѣрю и гóси: востáнѣ рáиш.**

²²⁴ Парафраза Книги Псалмів 103 (104): 20–22. Пор.: **Положи́и ѓси тмѣ, и вы́сть но́чь, въ нѣйже про́йдѣтъ всѣ звѣрѣе дѣврáвнии, скѣмни рыка́ющїи восхѣтити и взыска́ти ѿ вѣа пи́щѣ сѣвѣ. Возсѣ́а со́лнце, и соврáшася, и въ ло́жахъ свои́хъ лáгдѣтъ.**

²²⁵ Неточна цитата з Євангелії від св. Івана 1: 29–30. Пор.: **Во о́утрѣй (же) видѣ́и ѿиáниъ ѿи́са грáдѣща къ сѣвѣ и глаго́ла: сѣ, áгнецъ вѣ́тѣи, взѣмáи грѣхѣи мѣра: сѣи ѓсть, ѿ нѣмже áзъ рѣ́хъ.**

²²⁶ Парафраза Євангелії від св. Матвія 5: 14. Пор.: **Вы ѓстѣ свѣтць мѣра.**

²²⁷ Перша книга Мойсеева: Буття 49: 27.

²²⁸ Сковорода має на думці слова: *сдáи ѓгw ѿкв во́ицы áрáвїйстѣи, не ѿставлáхъ на о́утро* (Книга пророка Софонїї 3: 3).

²²⁹ Очевидно, це парафраза Книги Псалмів 36 (37): 28. Пор.: *сѣма нечѣстѣвѣхъ потребѣтса.*

²³⁰ Перше значення імені *Йосиф* – “помножене” [Беринда П. Лексикон славенороскїй и имен толкованіе. – Київ, 1627. – Ст. 417]. Йосиф Прекрасний – одинадцятий (і улюблений) син Якова, один з головних прообразів Ісуса Христа. В українській бароковій літературі образ Йосифа, мабуть, найліпше змалював Лаврентій Горка у своїй драмі «Йосиф патріарха» (1707–1708 рр.).

²³¹ Див.: Перша книга Мойсеєва: Буття 42: 25–28.

²³² Парафраза Книги Притч Соломонових 9: 11. Пор.: *и приложѣтсѧ тебѣ лѣта живота твоегѡ.*

²³³ Сковорода має на думці звернені до Єзекії слова Бога: *и приложѣ къ лѣтвомъ твоимъ лѣтъ пѧтънадесятъ* (Четверта книга царств 20: 6).

²³⁴ “Ювілейний рік” (лат.) – рік звільнення, відпущення; кожен п’ятдесятий рік.

²³⁵ Парафраза Книги пророка Ісаї 61: 2. Пор.: *нарещи лѣто гдѣне прїѧтно и дѣнь воздѧнїѧ.*

²³⁶ Сковорода має на думці слова: *и ѡбрътѣ часъ во врѣтци венїамїни* (Перша книга Мойсеєва: Буття 44: 12).

²³⁷ Парафраза Книги пророка Ісаї 60: 17. Пор.: *И вѣстѡ мѣди принесѣ ти злѧто, и вѣстѡ желѣза принесѣ ти сребро, и вѣстѡ деревѣсъ принесѣ ти мѣдь, и вѣстѡ кѧменїѧ желѣзо.*

²³⁸ Парафраза Книги Притч Соломонових: або 3: 8 (пор.: *изцѣленїе вѣдетъ тѣло твоемѡ и ѡврачеванїе костѣмъ твоимъ*), або 3: 22 (пор.: *изцѣленїе плѡтѣмъ твоимъ и ѡврачеванїе костѣмъ*).

²³⁹ Див. прим. 38.

²⁴⁰ Сковорода має на думці слова: *твѣрды посредѣ воды* (Перша книга Мойсеєва: Буття 1: 6).

²⁴¹ Говорячи про спосіб поєднання видимої та невидимої природи, Сковорода по-слуговується формулою христологічного догмата. Вперше на цю обставину вказав Дмитро Чижевський [див.: *Tschizewskij D. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph (1722–1794) (Zur Geschichte der “dialektischen Methode”) // Der russische Gedanke. – 1929. – Hft. II. – S. 168]*.

²⁴² Сковорода має на думці слова: *сѣтѣсѧ тѣло дѡшѣвное, востаѣтъ тѣло дѡхѡвное. Ёсть тѣло дѡшѣвное, и ёсть тѣло дѡхѡвное* (Перше послання св. ап. Павла до коринтян 15: 44).

²⁴³ Перше соборне послання св. ап. Івана 4: 2.

²⁴⁴ Перше соборне послання св. ап. Івана 3: 2.

²⁴⁵ Трохи неточна цитата з Першого соборного послання св. ап. Івана 3: 3. Пор.: *И всѧкъ ѧмѣѧй надѣждѧ сїю ѧнѧ, ѡчищѣтъ севѣ, ѧкоже ѡнъ чїстѣ ёсть.*

²⁴⁶ Парафраза Книги Притч Соломонових 3: 8, 22. Пор.: *ѡврачеванїе костѣмъ твоимъ.*

²⁴⁷ Схожі вислови Сковорода подає по-латинському у вірші, вміщеному в листі до Якова Правицького від 3 жовтня 1785 р.: “*Omnia praetereunt, sed Amor post omnia durat. / Omnia praetereunt, haud Deus, haud et Amor*”. В амстердамській збірці «*Symbola et emblemata*» під № 733 міститься емблема «Купидон окруженный змією, т. е. в вѣчності» (підпис: “*Любовь вѣчна, безпредѣльна. Любовь всегда пребывает. Amor perpetuo durat*”) [Емвлемы и смволы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 184–185]. Пор. також слова з молитви: “*истинная же любовь точію николиже умерщвляется*” [Могила П. Євхологон, або Молитвослов или Требник. – Київ, 1646. – С. 788].

²⁴⁸ Книга пророка Ісаї 8: 13.

²⁴⁹ Неточна цитата з Книги Псалмів 111 (112): 6. Пор.: *Въ пѧмѧть вѣчнѡю вѣдетъ прѣвннкъ.*

²⁵⁰ Книга Псалмів 102 (103): 5.

²⁵¹ Сковородинське “солнушко” (“сонушко”) – відповідник “розумного сонця” (*νοοσύνθετον ἄστρον*) Діонісія Ареопагітського. Інок Ісаєя свого часу перекладав цю фразу по-слов’янському словами “умосоставная звѣзда”, “единая заря”, “вѣчное свѣтило” тощо [див.: Творения Дионисия Ареопагита: Рукопис Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка. – № 819168-С-2. – Ост. чверть XV ст.].

²⁵² Книга Псалмів 101 (102): 28.

²⁵³ Неточна цитата з Книги Псалмів 103 (104): 2. Пор.: ѡдѣѡйсѧ свѣтѡмъ ѡкѡ рѣзѡмъ.

²⁵⁴ Друга книга Мойсеева: Вихід 19: 4.

²⁵⁵ Парафраза Євангелії від св. Івана 1: 14. Пор.: вѣдѣхѡмъ слѡвѣ ѡгнѡ.

²⁵⁶ Сковорода має на думці слова: Ѡ ѡ҃стѣ льѡѡѡхѣ нѣзѡ сѣй мѣдѣ (Книга Суддів 14: 9).

²⁵⁷ Очевидно, Сковорода має на думці слова: ѡ свѣтѣ во тѣмѣ свѣтитсѧ (Євангелія від св. Івана 1: 5).

²⁵⁸ Неточна цитата з Євангелії від св. Матвія 24: 28. Пор.: ѡдѣже бо ѡще вѣдѣтѣ трѣпѣ, тѡмѡ соверѣтсѧ ѡрлѡ. Див. також: ѡдѣже тѣло, тѡмѡ соверѣтсѧ ѡрлѡ (Євангелія від св. Луки 17: 37).

²⁵⁹ Пор.: “На коні їде, і коня шукає” [Номис, № 6618; Франко, № 14784]; “На коні сидит, а коня ищет” [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 578].

²⁶⁰ Цю приказку подає у своїх «Адагіях» (І. 5. 3) Еразм Роттердамський, покликаючись на Теренція. Існує й трохи інакша її форма: “Ita fugias, ne praeter casam” [Вечные истины на вечной латыни. De verbo in verbum: Латинские изречения / Сост. С. Б. Барсов. – Москва, 2006. – С. 184].

²⁶¹ Очевидно, Сковорода створив цей вираз, спираючись на народні приказки: “Від лиха не втечеш”; “Від лихого поли ріж, а втікай” [Франко, № 16525, 16527] тощо.

²⁶² Можливо, Сковорода має на думці слова: црѣтѡвѣ бжѣє внѡтрь вѡсѣ ѡстѣ (Євангелія від св. Луки 17: 21).

²⁶³ Дії св. апостолів 4: 11.

²⁶⁴ Див. прим. 247.

²⁶⁵ Вислів “χαλεπά τὰ καλά” є, наприклад, у Платоновому «Гіппії більшому» (304e; у перекладі Уляни Головач: “Прекрасне – річ складна” [Платон. Діалоги. – Київ, 1995. – С. 107]) та у «Державі» (435c, 497d; у перекладі Дзвінки Коваль: “Прекрасне – важке” [Платон. Держава. – Київ, 2000. – С. 125, 192]). Схожу сентенцію Діоген Лаертцій приписував Піттакові (І, 76) [див.: Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – Москва, 1979. – С. 63]. Серед старих українських письменників у формі “та хаλεπά καλά” (“добрая неудобна суть”) це прислів’я згадували, зокрема, Тарасій Земка [див.: Земка Т. Друга передмова до тлумачень св. Андрія, архієпископа Кесарії Каппадокійської, на Апокаліпсис св. Івана Богослова // Титов Хв. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII в.в.: Всебірка передмов до українських стародруків. – Київ, 1924. – С. 140; пор.: Радивиловський А. Огородок Марії Богородиці. – Київ, 1676. – С. 311], Стефан Калиновський [див.: Калиновский С. Десять книг Аристотеля к Никомаху, то есть Этика // Памятники этической мысли на Украине XVII – первой половины XVIII ст. / Сост., пер. с лат., вступ. статья и прим. М. В. Кашубы. – Киев, 1987. – С. 176].

²⁶⁶ Парафраза Книги Йова 29: 10. Пор.: ѡзѡкъ ѡхѣ прильпѣ горѣтѡни ѡхѣ.

²⁶⁷ Книга Псалмів 30 (31): 19.

²⁶⁸ Див. прим. 281 до діалогу «Наркісс».

²⁶⁹ Сковорода має на думці слова: ѡ ѡспѣстѡи сѡмѡи зѡ жѡнѡю ѡзѡ ѡстѣ своѡхѣ бѡдѡ ѡкѡ рѣкѡ, да ѡ вѣ рѣцѣ потѡпѡтѣ (Апокаліпсис 12: 15).

²⁷⁰ Парафраза Апокаліпсису 3: 16. Пор.: **Т**а́кѡ, ѣкѡ ѡбѣзморѣнъ єси, ѡ ни теплѣ ни стѣдѣнъ, ѡзбѣвѣти тѣ ѡ ѡ҃стѣи моѡхъ ѡмаиѣ.

²⁷¹ Трохи неточна цитата з Апокаліпсису 22: 20. Пор.: **Є**и, грѣдѡи гдѡи ѡсе.

²⁷² Апокаліпсис 22: 20.

²⁷³ Скворода має на думці звернені до Петра слова Христа: ѡ дѡмиѣ ти ключѡи црѣтва нѣнагѡ (Євангелія від св. Матвія 16: 19). Пор.: “Владыко многомилостиве, Господи Исусе Христе, Боже наш, верховному твоему апостолу Петру и прочим апостолам твоим ключа Царствія Небеснаго вручивый...” [Могила П. Євхологон, албо Молитвослов или Требник. – Київ, 1646. – С. 355].

²⁷⁴ “Важко бути злим” (гр.).

²⁷⁵ Фраза **т**и́мии **т**ѣмиѣ зринає в Книзі Псалмів 67 (68): 18 та в Книзі Ісуса, сина Сирахового 23: 27.

²⁷⁶ Пісня над піснями 8: 6.

²⁷⁷ Парафраза Книги пророка Єремїї 17: 1. Пор.: **Г**рѣхъ ѡдѡинъ написанъ єсть писѡмоиѣ желѣзными на нѡгѡти ѡдѡмантовѣ.

²⁷⁸ Очевидно, Скворода має на думці слова: ѡсполнѣнїє ѡсполнѡицигѡ всѣческѡ во всѣхъ (Послання св. ап. Павла до ефесян 1: 23).

²⁷⁹ Парафраза Послання св. ап. Павла до римлян 11: 33. Пор.: **Ѡ**, глѡбниѡ вога́тства ѡ прѣмѡдрости ѡ рѡзѡма бѣѡ!

²⁸⁰ Див. прим. 162 до циклу «Басни Харьковскія».

²⁸¹ Друга частина цитати – це парафраза Євангелїї від св. Матвія 11: 19. Пор.: **Ѡ** ѡправди́са прѣмѡдрость ѡ чѡдѣ своихъ.

²⁸² Див. прим. 281 до діалогу «Наркісс».

²⁸³ Див. прим. 11 до циклу «Сад божественныхъ пѣней».

²⁸⁴ Див. прим. 2 до віршованого діалогу «Разговор о премудрости».

²⁸⁵ Очевидно, Скворода має на думці слова: стѣрѡнна во нѣкѡа влагѡєши во ѡушеса наша (Дїї св. апостолів 17: 20).

²⁸⁶ Євангелія від св. Матвія 7: 7; Євангелія від св. Луки 11: 9.

²⁸⁷ Папи римські інколи поєднували вищу церковну та світську владу.

²⁸⁸ Зара – син Юди ѡ Тамари (див.: Перша книга Мойсеева: Буття 38: 27–30).

²⁸⁹ Неточна цитата з Книги Псалмів 112 (113): 5. Пор.: **К**тѡ ѣкѡ гдѡ бѣѡ нашъ;

²⁹⁰ Ідеться про уподібнення людини до Бога, тобто про *обоження* (*теозис* чи *теомімізис*) [див. про це: *Чижевський Д.* Філософія Г. С. Сквороди / Підготовка тексту ѡ передне слово проф. Леонїда Ушкалова. – Харків, 2004. – С. 162–166]. Старі українські богослови зазвичай мали на думці благодатне “обоження”. Див. прим. 45 до діалогу «Симфонїа, нареченная Книга Асханъ». Тим часом Скворода схильний говорити про “іпостатичну” причетність людини до Божого єства.

²⁹¹ Очевидно, Скворода має на думці Книгу Псалмів 81 (82): 6. Пор.: **Д**зъ рѣхъ: во́зи єсте, ѡ сынове вы́шнагѡ всѡ.

²⁹² Одне зі значень лат. *index* – ‘пробний камінь’.

²⁹³ Неточна цитата з Першого послання св. ап. Павла до солунян 5: 21. Пор.: “пᾶντα δὲ δοκιμάζετε”.

²⁹⁴ Так Скворода переклав фразу: “пᾶντα δὲ δοκιμάζετε, τὸ καλὸν κατέχετε” (Перше послання св. ап. Павла до солунян 5: 21). У Єлизаветинській Біблії цей вірш подано так: **В**сѣ же ѡскѡиѡиѣ, дѡбѣрѡ дѣржїте.

²⁹⁵ Неточна цитата з Дїї св. апостолів 10: 14. Пор.: гдѡи, ѣкѡ никоїиѣ ѡдѡхъ всѣко скѣрно.

²⁹⁶ Пор. у Вульгаті: “numquam manducavi omne commune” (Дїї св. апостолів 10: 14).

²⁹⁷ Пор. у Септуагінті: “οὐδέποτε ἔφαγον πᾶν κοινόν” (Дії св. апостолів 10: 14).

²⁹⁸ У Новому Заповіті (див., наприклад: Дії св. апостолів 10: 14) κοινός могло означати ‘підлий, нечистий’. Його латинським відповідником виступало слово *coenit* – ‘багно, болото’.

²⁹⁹ Послання св. ап. Павла до Филип’ян 3: 19.

³⁰⁰ Сковорода має на думці слова: *добрѣ бо мнѣ паче оумрѣти, нежели похвалѣ моєй кто да испразднить* (Перше послання св. ап. Павла до коринтян 9: 15).

³⁰¹ Фенікс (лат. *phoenix*) – міфічний чарівний птах, що мав здатність воскресати з попелу. Феофан Прокопович писав: “...цей птах є казковим, або напевно символічним чи ієрогліфічним. І дійсно, єгиптяни, які створили культ сонця і йому найбільше поклонялись, уявляли собі його немов птаха, який сходить і заходить в Геліополісі, місті сонця. Його ж вони уявляли як самотнього фенікса, бо й сонце є одне. Тому, за свідченням Лактанція, Клавдіана, Овідія та інших, фенікс називається сонячним птахом” [Прокопович Ф. *Натурфілософія, або Фізика // Прокопович Ф. Філософські твори: У 3 т. – Київ, 1980. – Т. 2. – С. 307*]. У християнській традиції фенікс зазвичай символізував Христа. Скажімо, Іван Величковський писав: “Умне феникс, Христе, Отче царю чисте, / Шестувуй щедротами, Матере молбами” [Величковський І. *Твори. – Київ, 1972. – С. 122*]. Образ фенікса був популярний також в емблематичній літературі. Скажімо, він є на малюнках № 57, 135, 320 та 649 зі збірки «*Symbola et emblemata*» [див.: *Емблеми и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 16–17, 34–35, 80–81, 164–165*]. У всякому разі, образ фенікса належав до сталих виражальних засобів української барокової літератури. Це засвідчує хоч би низка творів, у чиїх назвах фігурує слово *фенікс*, наприклад, «Тричі воскреслий фенікс» Якова Суші чи «Воскреслий фенікс» Лаврентія Крщоновича. Зверталися до нього й барокові проповідники [див., зокрема: *Радивилівський А. Огородок Маріи Богородици. – Київ, 1676. – С. 209 і деінде*].

³⁰² Сковорода має на думці байку «Про собачу зажерливість». Див.: прим. 161 до діалогу «Наркісс».

³⁰³ Див. прим. 78 до трактату «Начальная дверь ко християнскому добронравію».

³⁰⁴ Див. прим. 161 до діалогу «Наркісс».

³⁰⁵ Сам Сковорода називав Малоросію, тобто Гетьманщину, “матір’ю”. Див. його лист до Михайла Ковалинського від 26 вересня 1790 р.

³⁰⁶ Неточна цитата з Книги Псалмів 112 (113): 5. Пор.: *Кто̀ ѡкв гдѣ бгѣ нашѣ;*

³⁰⁷ Книга Псалмів 72 (73): 26.

³⁰⁸ Парафраза Книги Псалмів 72 (73): 26. Пор.: *и часть моѡ, бже, во вѣкѣ.*

³⁰⁹ Очевидно, це парафраза Другої книги царств 22: 12 та Книги Псалмів 17 (18): 12. Пор.: *и положи тмѡ закрѡвѣ своѡ.*

³¹⁰ Парафраза Книги Псалмів 44 (45): 9. Пор.: *Смѣрна и стѡкти и каѡ ѡ рѣзѣ твоѡхѣ.*

³¹¹ Очевидно, це парафраза Другої книги царств 7: 22. Пор.: *нѣстѣ во ѡнѣ ѡкоже тѣ.*

³¹² Неточна цитата з Книги Псалмів 112 (113): 5. Пор.: *Кто̀ ѡкв гдѣ бгѣ нашѣ;*

³¹³ Неточна цитата з Євангелії від св. Івана 20: 22. Пор.: *И сѣ рѣкѣ, дѡнѡ и гла ѡмѣ: прѣимѣте дѡхѣ сѣѣ.*

³¹⁴ Див. прим. 161 до діалогу «Наркісс».

³¹⁵ Євангелія від св. Матвія 15: 26; Євангелія від св. Марка 7: 27.

³¹⁶ Фраза *дѣлательѡе зѡмѣхѣ* зринає в Книзі Притч Соломонових 14: 22.

³¹⁷ Книга Псалмів 33 (34): 15. Пор. зі словами молитви: “еже по исповѣданіи сем уклонитися от зла и поміцію Божією творити благое” [Могіла П. *Євхологїон, або Молитвослов или Трєбник. – Київ, 1646. – С. 351*].

³¹⁸ Трохи неточна цитата з Євангелії від св. Івана 1: 12. Пор.: *Єлицы же прїаша єго, даде ѿ нѣмъ ѡбласть чїдѡмъ бжїимъ быти.*

³¹⁹ Цікаві міркування на тему “духа правди” в царя подав свого часу Семен Климовський у своїй дидактичній поемі «О правосудію началствующих, правдѣ и бодрости их». Див., наприклад: “Бог мирствует с правдою, что правда требует, / то и Бог благоволит и с нею дѣйствует, / правда же со Богом мир содержит сладчайший, / не пребудет без Бога а ни час кратчайший; / Бог с правдою, правда с Богом живет во вся вѣки: / сим мѣрилом казнь приемлют злобни челоувѣки” [Барокова поезія Слобожанщини / Упорядкування, передмова, примітки та коментарі Леоніда Ушкалова. – Харків, 2002. – С. 103].

³²⁰ Фразу *престѡбы силныхъ* узято з Книги Премудрості Соломонової 5: 24.

³²¹ Парафраза Книги Псалмів 112 (113): 5. Пор.: *Кто ѡкъ гдѣ бгѣ нашъ*; Це означає, що Скворода ототожнював Правду з Богом, так само, як, приміром, Лазар Баранович (“*Chrystus iest prawda...*” [Baranowicz L. Lutnia Apollinowa. – Kіów, 1671. – S. 130]) або навідомий автор славетної лірницької пісні «Про Правду і Кривду»: “Бо сам Господь – Правда, і смирить гордию, / Сокрушить Неправду, вознесе святину” [Драгоманов М. Політичні пісні українського народу. – Женева, 1885. – Ч. II. – С. 213].

³²² Трохи неточна цитата з Книги Псалмів 20 (21): 8. Пор.: *и млтїю вѣшнаго не подвижитса.*

³²³ Книга Псалмів 20 (21): 8.

³²⁴ Парафраза Дій св. апостолів 10: 38. Пор.: *пои́за єго бгѣ дхѡмъ.*

³²⁵ Книга пророка Ісаї 61: 1; Євангелія від св. Луки 4: 18.

³²⁶ Павло Фівейський (228–341 рр.) – перший єгипетський пустельник, найбільш шанований преподобний у православній традиції. Недаром його ім’я названо першим у молитві до преподобних: “Преподобніи и богоносніи отци наши, Павле Фивейскій, Антоніе Великій, Феодосіе, Євѡиміе, Макаріе, Аѡнасіе, Аѡнскій, Савво Освященный...” [Могила П. Євхологїон, або Молитвослов или Требник. – Кіїв, 1646. – С. 324 (третя пагін.)].

³²⁷ Преподобний Антоній Єгипетський (Великий) (251–356 рр.) – уславлений затворник, зверхник перших чернечих спільнот.

³²⁸ Преподобний Сава Освящений (439–532 рр.) – засновник кількох монастирів у Палестині, з-поміж яких і славетна Велика лавра.

³²⁹ Ідеться про Пахомія Великого (бл. 292–347 рр.) – фундатора єгипетського кїновіального, тобто спільножительного, чернецтва.

³³⁰ Книга Псалмів 33 (34): 15.

³³¹ Парафраза Євангелії від св. Матвія 11: 30. Пор.: *ѡго бо моє блго, и врѣмя моє легко єсть.*

³³² Від лат. *habitus* – ‘зовнішність, вигляд, образ’.

³³³ Нїтрійські гори, або Нїтрійська пустеля, – солончаковий скелястий степ на західному березі Нілу, де, починаючи з II ст., мешкали пустельники.

³³⁴ “Важко бути злим” (гр.).

³³⁵ Скворода має на думці слова: *и възл мїлштѣ ѡлїнѡ єліссѣй пїдшю верхѡ єгѡ* (Четверта книга царств 2: 13).

³³⁶ Скворода має на думці слова: *ѡблечѣ бо мѡ въ рїзѡ спїтѡ и ѡдѣждѡ весѣлїѡ (ѡдѣѡ мѡ)* (Книга пророка Ісаї 61: 10).

³³⁷ Книга пророка Ісаї 51: 16.

³³⁸ Неточна цитата з Четвертої книги царств 2: 9. Пор.: *да вѡдѣтѣ ѡубо дхѣ, ѡже въ тѣвѣ, сгѡвѣ во мнѣ.*

³³⁹ Фразу *дхѣ вѣры* взято з Другого послання св. ап. Павла до коринтян 4: 13.

³⁴⁰ Сковорода має на думці слова: **И** рече́ єліссей: да вѣдетъ оубо дхъ, иже въ тевѣ, сѣръбъ во инѣ (Четверта книга царств 2: 9).

³⁴¹ Сковорода має на думці слова: **И** прѣа́тъ илѣа мѣлѣтъ свою, и свѣтъ ю, и оудари єю въ вода, и разстѣписѣ вода сѣдѣ и сѣдѣ: и прѣдѣста ѡба по сѣхѣ (Четверта книга царств 2: 8).

³⁴² Сковорода має на думці слова: и вспивѣ жемѣзо (Четверта книга царств 6: 6).

³⁴³ Див. прим. 38.

³⁴⁴ Книга пророка Ісаї 61: 10.

³⁴⁵ Скинїя (гр. σκηνή) – переносне святилище, що його мав богообраний народ до побудови Єрусалимського храму.

³⁴⁶ Лат. *mantellum* – ‘покривало, плащ’.

³⁴⁷ Сковорода має на думці слова: **И** прѣа́тъ (єліссей) мѣлѣтъ илѣинѣ, иже падѣ верхѣ єгѣ, и оудари въ вода, и не разстѣписѣ вода. **И** рече́: гдѣ бѣт илѣинѣ афѣ; **И** оудари єліссей воды (вторїицею), и разстѣписѣ сѣдѣ и сѣдѣ, и прѣйде єліссей по сѣхѣ (Четверта книга царств 2: 14).

³⁴⁸ Транслітерація середньовічного лат. *observatorium* – ‘споглядальна вежа’.

³⁴⁹ Книга пророка Аввакума 2: 1.

³⁵⁰ Сковорода має на думці слова: **И** рече́ єліссей: да вѣдетъ оубо дхъ, иже въ тевѣ, сѣръбъ во инѣ (Четверта книга царств 2: 9).

³⁵¹ “Важко бути злим” (гр.).

³⁵² Парафраза Євангелїї від св. Івана 11: 22. Пор.: аще прѣсиши ѡ бѣа, дасть тевѣ бѣт.

³⁵³ “Важко бути злим” (гр.).

³⁵⁴ Сковорода цитує в трохи зміненому вигляді леонівські вірші з поезики свого професора богослѣвїя в Києво-Могилянській академії Георгія Кониського (1717–1795). Пор.: “Чиста птица Голубица Таков нрав имѣет: / Буде мѣсто Где нечисто, Тамо не почиет. / Но где травы и дубравы и сѣнь есть от зноя – / То прилично, То обычно Мѣсто ей покоя” [Волинський П. Основи теорїї літератури. Вступ до літературознавства. – Київ, 1962. – С. 183].

³⁵⁵ Трохи неточна цитата з Книги Притч Соломонових 20: 5. Пор.: Вода глѣбока совѣтъ въ сѣрдици мѣжа.

³⁵⁶ Див. прим. 161 до діалогу «Наркісс».

³⁵⁷ Можливо, це парафраза Книги Ісуса, сина Сирахового 30: 27. Пор.: Свѣтло сѣрдице и блага ѡ брашнѣ и ѡ їди своєї попечѣтѣ.

³⁵⁸ Сковорода має на думці слова: **Б**а́ше же далече ѡ неѣ стѣдо свинїи много пасѣмо (Євангелїя від св. Матвія 8: 30). Див. також: Євангелїя від св. Марка 5: 11; Євангелїя від св. Луки 8: 32.

³⁵⁹ Сковорода має на думці слова: и сѣ, (якіє) оустремѣсѣ стѣдо все по брегѣ въ море, и оупѣши въ водахъ (Євангелїя від св. Матвія 8: 32). Див. також: Євангелїя від св. Марка 5: 13; Євангелїя від св. Луки 8: 33.

³⁶⁰ Сковорода має на думці слова: **И** сѣ, весь градъ изыде въ срѣтенїє їсови: и видѣвшє єгѣ, молиша, якѣ дабы прешѣлѣ ѡ прѣдѣлѣ ихъ (Євангелїя від св. Матвія 8: 34).

³⁶¹ Очевидно, це парафраза Євангелїї від св. Івана 12: 43. Пор.: возлюбїши бо паче слѣвѣ чѣловѣчєскѣю, неже слѣвѣ бжїю.

³⁶² Див. прим. 161 до діалогу «Наркісс».

³⁶³ Сковорода має на думці слова: и зѣмлю снѣси всѣ дни животѣ твоєгѣ (Перша книга Мойсеєва: Буття 3: 14).

³⁶⁴ Сковорода має на думці слова диявола: легѣонѣ има инѣ, якѣ мнози єсмь (Євангелїя від св. Марка 5: 9; див. також: Євангелїя від св. Луки 8: 30).

³⁹² Парафраза Книги Псалмів 118 (119): 139. Пор.: **Иста́лла мѧ ѣсть рѣвность твоѧ.**

³⁹³ Книга Псалмів 118 (119): 158.

³⁹⁴ Трохи неточна цитата з Євангелії від св. Матвія 19: 27. Пор.: **се, мѧ ѡста́вихомъ всѧ ѡ ѡслѣдѣ твоѣ ѡдо́хомъ.**

³⁹⁵ Трохи неточна цитата з Першого соборного послання св. ап. Івана 4: 8, 16. Пор.: **бѣъ любвы ѣсть.** Скворода має на думці 534-у емблему зі збірки «Symbola et emblemata», яка називається «Горлиця со своїми птенцями ззираючая на убитого самца» (підпис “Нынѣ познаю, что есть любовь. Nunc scio, quid amor sit”) [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 134–135].

³⁹⁶ Скворода має на думці слова: **чвѧнецъ ѣлеа не ѡмѧнитса до дне** (Третя книга царств 17: 14).

³⁹⁷ Див. прим. 247.

³⁹⁸ Книга пророка Захарії 12: 10; Євангелія від св. Івана 19: 37.

³⁹⁹ Парафраза Книги Псалмів 44 (45): 9. Пор.: **Смурна ѡ стѧкти ѡ касѧ ѡ рѣзъ твоѡхъ.**

⁴⁰⁰ Скворода має на думці слова: **Прѧста же тѣло ѡново ѡ ѡбвѧста ѣ рѣзами со армѧты** (Євангелія від св. Івана 19: 40).

⁴⁰¹ Це – контамінація Плачу Єремїї 1: 16 (**Ѡчи моѡ ѡзли́стѣ वो́дѧ, ѡкво ѡудали́са ѡ мене ѡутѣшѧѡѡ мѧ**) та Книги пророка Амоса 8: 13 (**Въ тоѡ дне ѡскѧдѧють дѣвы до́брыѧ**).

⁴⁰² Парафраза Пісні над піснями 2: 12. Пор.: **гѧсь горлицы слышанъ въ земли на́шей.**

⁴⁰³ Неточна цитата з Другого послання св. ап. Павла до коринтян 11: 2. Пор.: **ѡврѣчи́хъ во ва́съ ѣдино́мѧ мѧждѧ дѣвѧ чѡстѧ.**

⁴⁰⁴ Неточна цитата з Євангелії від св. Матвія 25: 9. Пор.: **ѡдите же пѧче къ прода́ющимъ.**

⁴⁰⁵ Очевидно, це парафраза Послання св. ап. Павла до ефесян 4: 24. Пор.: **ѡ ѡблѣчѧса въ но́ваго чело́вѣка, со́зданнаго по вѣѧ въ прѧвдѣ ѡ въ преподо́бїи ѡстины.**

⁴⁰⁶ Книга Псалмів 4: 4.

⁴⁰⁷ Книга пророка Ісаї 33: 17.

⁴⁰⁸ Парафраза Книги пророка Ісаї 11: 2 (пор.: **ѡ почи́тъ на не́мѧ дѧъ вѣѡй, дѧъ прѧмѡрости ѡ рѧзѧ, дѧъ совѣта ѡ крѣпости, дѧъ вѣдѣнѧ ѡ блѧгоче́стїѧ**) або відповідного молитовного тексту (пор.: “Дух премудрости, дух разума, дух страха Божїя” [Могила П. Євхологїон, або Молитвослов или Требник. – Київ, 1646. – С. 34 (друга пагін.)]).

⁴⁰⁹ “Камень вѣры” – одне з Божих імен. Пор.: “Камень вѣры краеугольный же и основание церкви своей сам сый, Христе Боже...” [Могила П. Євхологїон, або Молитвослов или Требник. – Київ, 1646. – С. 125 (третья пагін.)].

⁴¹⁰ Ідеться про слова Христа: **ты ѣси́ ѡимонъ сынъ ѡинннъ: ты нарече́шисѧ кѧфа, ѣже сказѧетса пѣтръ** (Євангелія від св. Івана 1: 42).

⁴¹¹ Фразу по **сѣрдцѧ ѣгѧ** взято з Другої книги параліпоменон 6: 30.

⁴¹² Див. прим. 257 до рубрики «Листи до різних осіб» (лист № 110).

⁴¹³ Див. прим. 134.

⁴¹⁴ Прізвище відкривача Америки, славетного іспанського мореплавця Христофора Колумба (лат. *Columbus*) (1451–1505 рр.) походить від лат. *columba* – ‘голуб’.

⁴¹⁵ Книга пророка Аввакума 2: 1.

⁴¹⁶ Тобто *обсерваторія*.

⁴¹⁷ Неточна цитата з П’ятої книги Мойсеевої: Повторення Закону 34: 7. Пор.: **не ѡтѣмнѣстѣ ѡчи ѣгѧ, ни ѡстѧстѧ ѡустнѣ ѣгѧ.**

⁴¹⁸ Це – слов’янський відповідник лат. *stulta philosophia* та гр. *μωροσοφία*. Скворода вживав усі ці три форми.

⁴¹⁹ Фразу **ѡкво лѣвъ возрѣвѣтъ** узято з Книги пророка Осїї 11: 10.

⁴²⁰ Книга пророка Осії 4: 19.

⁴²¹ Книга пророка Осії 11: 10.

⁴²² Див. прим. 186 до циклу «Сад божественных пѣсней».

⁴²³ Можливо, це парафраза Книги Йова 38: 21. Пор.: **Вѣмъ ѡубо, ѣкѡ тогда рождѣнъ єсѧ.**

⁴²⁴ Фразу **на пѣчѣхъ своихъ** узято з Книги пророка Єремїї 18: 15.

⁴²⁵ Парафраза Книги пророка Ісаї 35: 10. Пор.: **Ѣвѣжѣ волѣзнь ѧ печѧль ѧ въздыхѧнїе.**

⁴²⁶ Очевидно, Сковорода має на думці слова: “Сам твоя от твоих тебѣ приносящих...” [Могила П. Євхологон, або Молитвослов или Требник. – Київ, 1646. – С. 167 (друга пагін.)].

⁴²⁷ Сковорода має на думці слова: **кѡшницѣ грѣздѧѧ ѧ двѣсти вѣзаницѣ смѡквей** (Перша книга царств 25: 18).